

SVEINBJÖRN RAFNSSON

SKRIFTAÐOÐ ÞORLÁKS BISKUPS

MARKMIÐ eftirfarandi útgáfu er að láta í té traustan og samanborinn texta hinna svokölluðu Skriftaboða Þorláks biskups fræðimönnum til frekari rannsókna. Nokkrar athugasemdir fylgja til skýringar textanum. Skriftaboðin snerta marga þætti menningarsögu Íslendinga á miðöldum og skipa merkilegan sess í sögu skrifta í Evrópu.

UM ÚTGÁFUR OG RANNSÓKNASÖGU SKRIFTAÐOÐA ÞORLÁKS

Fyrsta útgáfa Skriftaboða Þorláks birtist í kirkjusögu Finns biskups Jónssonar ásamt latneskri þýðingu.¹ Þar var prentað eftir tveimur handritum, AM 624 4to og AM 625 4to. Þessi editio princeps var að mörgu leyti ófullkomin enda var textinn úr báðum handritum bræddur saman án þess að sæist hvað væri úr hvoru þeirra. Engu að síður hefur texti þessi verið mikið notaður og það allt fram á þessa öld.

Árið 1857 kom út texti skriftaboðanna eftir AM 624 4to í umsjá Jóns Sigurðssonar.² Sú útgáfa bætti mikið úr en í aðfararorðum kveður Jón ef til vill of sterkt að orði um aldursafstöðu gerða skriftaboðanna í þessum tveimur ofangreindu handritum. Telur Jón að í 624 séu Þorláksskriftirnar ekki stórum úr lagi færðar frá því sem þær hafi verið í tíð Þorláks en í 625 sé 'aukið inni hér og hvar og sett í aðra röð, svo og bætt aptanvið áminning, og er þetta óefað frá fjórtánu öld, eg hygg eptir Jón biskup Halldórsson, sem hefir viljað staðfesta og endrnýja og auka skriftaboð Þorláks biskups.'³

Kirkjuréttarfræðingurinn H. J. Schmitz gaf út latneska þýðingu á textanum í AM 624 4to ásamt endurskoðaðri latneskri þýðingu á texta

¹ Finni Johannæi, *Historia ecclesiastica Islandiæ* IV. Hafniæ 1778, bls. 150–60.

² *Diplomatarium Islandicum* I, bls. 240–44.

³ *Diplomatarium Islandicum* I, bls. 237.

kirkjusögu Finns í miklu riti um sögu skriftaboða árið 1898.⁴ Þýðinguna fyrir Schmitz hafði að sögn hans íslenskur sagnfræðingur í Kaupmannahöfn gert, J. Frederiksen að nafni. Vandséð er hver það hefur verið nema það hafi verið Friðrik Friðriksson síðar prestur sem var töluverður latínumaður. Þessi útgáfa hefur verið sú sem helst hefur verið notuð í alþjóðlegum kirkjusögurannsóknum.

Áður en útgáfa Schmitz birtist höfðu Skriftaboð Þorláks raunar komið út eftir tveimur öðrum handritum en 624, það er að segja AM 42a 8vo og AM 625 4to í umsjá Jóns Þorkelssonar árið 1890.⁵ Taldi Jón Þorkelsson eins og Jón Sigurðsson að skriftaboðin í tveimur síðasttöldu handritunum væru úr tíð Jóns Halldórssonar biskups.

Tvennt hefur einkum staðið rannsóknum Skriftaboða Þorláks fyrir þrifum. Annars vegar voru textar skriftaboðanna stranglega tímasettir hjá útgefendum Fornbréfasafnsins, texti 624 til tólftu aldar en textar 625 og 42 til fjórtándu aldar. Hins vegar hafði Schmitz ekki tekið upp kítískan texta og studdist ekki við öll handrit skriftaboðanna.

Í hinu ágæta yfirlitsverki um skriftaboð miðalda, *Medieval Handbooks of Penance* eftir J. T. McNeill og H. Gamer. New York 1938, gætir nokkurs misskilnings um handritin að Skriftaboðum Þorláks á bls. 354 meðal annars af ofangreindum ástæðum.⁶

HANDRIT SKRIFTABOÐA ÞORLÁKS

Eins og fram hefur komið er texta Skriftaboða Þorláks að finna í þremur handritum, AM 624 4to, AM 625 4to og AM 42a 8vo. Skal nú gerð grein fyrir hverju handriti um sig og vísað til rita um þau.

AM 624 4to er handrit sem inniheldur efni af ýmsu tagi, 170 blöð (340 bls.). Því er lýst í skrá Kálunds um Árnasafn og er þar talið frá 15. öld.⁷ Efnið er einkum guðrækilegt, hómilíur og kristileg kvæði, rím-

⁴ H. J. Schmitz, *Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche II*. Düsseldorf 1898, bls. 707–14.

⁵ *Diplomatarium Islandicum II*, bls. 596–606.

⁶ Ekki hefur bætt úr skák að í lögbókaskrá Halldórs Hermannssonar eru handrit skriftaboðanna aðeins talin tvö, sjá *Islandica IV*. Ithaca 1911, bls. 30.

⁷ Kr. Kálund, *Katalog over den arnamagnæanske håndskriftsamling II*. København 1894, bls. 37–9. Lýsingar á hlutum handritsins eru m. a. í *Alfræði íslenzk II*. Rímtöl. København 1914–16, bls. CXCIX–CCV og *Miðaldaævintýri þýdd úr ensku*. Einar G. Pétursson bjó til prentunar. Reykjavík 1976, bls. xiii–xxix.

fræðilegt og síðfræðilegt. Texti skriftaboðanna byrjar með áttablaða-kveri (quaternio) sem hefst með bls. 91. Upphafssiða skriftaboðanna er sjáanlega með svoltið máðri skrift og má því ætla að einhvern tíma hafi hún verið upphaf rits sem síðar hafi verið bundið aftan við önnur kver bókarinnar. Þá ætlan styrkir enn frekar að undanfarandi kver sem á er rituð Leiðarvísan hefur aðeins framan af kvæðinu og vantar aftan af því. Loks renna athuganir Stefáns Karlssonar stoðum undir ætlan þessa, því að með bls. 91 skiptir um rithönd í AM 624 4to, þar byrjar rithönd skrifara sem þekktur er með nafni. Það er Jón Þorvaldsson ráðsmaður á Reynistað, officialis á Hólum og ábóti á Þingeyrum, hans er fyrst getið í heimildum árið 1474 og síðast 1512.⁸ Þannig hefur einn af textum skriftaboða hins sunnlenska dýrlings og biskups varðveist í norðlensku handriti. Kann að vera að það hafi einhver áhrif á gerð textans eins og síðar verður vikið að.

Skriftaboðin eru á sjö blaðsíðum (bls. 91–97) fremst í kveri eins og áður er á drepið. Leturflötur er 9.5×11 sm nema á bls. 91 þar er hann 9.5×10.5 sm og á bls. 97 þar er hann 9×4.5 sm. Línufjöldi er 20–22 línur á blaðsíðu nema á bls. 97 þar eru 8 línur. Strax á eftir skriftaboðunum á bls. 97 er blaðsíðan fyllt með latneskum töluorðum, virðist það vera einhvers konar æfing og er með annarri skriftaráferð.

Útgáfa Jóns Sigurðssonar er að mörgu leyti með ágætum. Ljóst er að fallið hefur niður í uppskrift handritsins þar sem skriftartíminn í skriftaboðunum er látinn stytast ár fyrir ár því finnar að skyldleika sem konan er sem misþyrmt er. Eðlilegt hefði verið að einhverjar skriftir hefðu spannað sex vetra tímabil fyrir hórdómsbrot með skyldum konum og ennfremur að getið hefði verið um hórdómsbrot með næsta bræðrum. Jón Sigurðsson reyndi að bæta úr þessu með textainnskoti sem hann segir úr AM 625 4to.⁹ Nú er texti 625 brenglaður á sama stað og er þá leiðréttingartilraun Jóns að nokkru fengin úr AM 42a 8vo sem hefur heilan texta á þessum stað. Leiðréttingin er sennileg þar sem gert er ráð fyrir homoioteleuton. (Sjá 7. og 8. grein textans hér á eftir.)

Megineinkenni textans í AM 624 4to er að þar er ekki viðauki við

⁸ Þessar athuganir Stefáns Karlssonar koma í ljós hjá M. Tveitane, En norrøn versjon av Visio Pauli. (Årbok for Universitetet i Bergen. Humanistisk serie 1964. No 3). Bergen 1965, bls. 6 og 20. Ennfremur í Miðaldaævintýri þýdd úr ensku. Einar G. Pétursson bjó til prentunar. Reykjavík 1976, bls. xiv–xv.

⁹ Diplomatarium Islandicum I, bls. 241 nmgr. 4.

skriftaboðin, um að nú hafi Skriftaboð Þorláks verið rakin o. s. frv., en slíkur viðauki er bæði í AM 625 4to og AM 42a 8vo. Þetta mun meðal annars hafa valdið því að Jón Sigurðsson áleit textann í 624 lítt breyttan frá upprunalegri gerð Þorláks biskups. Þó er alveg ljóst að skriftaboðin geta ekki verið úr tíð Þorláks í þessari mynd, sbr. orðalagið: tólf álnir vaðmáls bauð Þorlákur biskup presti að gefa o. s. frv.^{9a} Annað atriði sem olli því að Jón áleit texta 624 svo góðan var að texti 625 var greinilega breyttur og hafði merki yngingar miðað við textann í 624. Báðar þessar röksemdir, viðaukaleysið og ellimörk 624 miðað við 625, til framdráttar gæðum textans í 624 verða þó léttvægar í ljósi textans sem varðveittur er í AM 42a 8vo.

Viðaukaleysið í 624 má einnig reyna að skýra sem vísitandi breytingu á texta þar sem uppskriftin í 624 er líklega orðin til innan Hólabiskupsdæmis og viðaukinn ber öll merki biskuplegs uppruna sem gæti einmitt verið hjá biskupnum í Skálholti.

AM 625 4to er handrit með ýmsu guðrækilegu efni, 98 blöð (196 bls.) og hefur verið lýst í skrá Kálunds um Árnasafn og er þar talið frá um 1400.¹⁰ Þar er þó tekið fram að fyrri hluti þessa handrits muni vera frá 13. öld og verður þá handritið í tveimur hlutum, eldri hluti bl. 1–49 og yngri hluti bl. 50–98. Jón Sigurðsson og Jón Þorkelsson telja yngri hluta 625 frá síðari hluta 15. aldar og mun það sönnu nær en tíma-setning Kálunds.¹¹ Meginefni eldri hluta er *Veraldar saga* og mun ekki rætt um þann hluta frekar hér.¹² Meginefni yngri hluta er rit með *Rím-beglu*efni að nafni Blanda.¹³

Í yngri hluta 625 eru Skriftaboð Þorláks á bl. 77^v–80^r. Upphafið er efst á verso síðu, hinum megin á síðunni eru lok Blöndu og gátuvísa neðst á henni. Texta skriftaboðanna lýkur með þriðju línu á bl. 80^r,

^{9a} Vera má að texti skriftaboðanna sé að einhverju leyti úr tíð Páls Jónssonar biskups (1195–1211), eftirmanns Þorláks. Í Páls sögu biskups segir að Páll hafi heitið því 'að hann mundi öll boðorð þau bjóða, sem Þorlákur biskup hafði boðið', *Byskupa sögur*. 2. hæfte, udg. Jón Helgason (Editiones Arnarnagnæanæ. Series A, vol. 13, 2). København 1978, bls. 414.

¹⁰ Kr. Kálund, *Katalog over den arnamagnænske håndskriftsamling II*. København 1894, bls. 39–41.

¹¹ *Diplomatarium Islandicum I*, bls. 237–8 og *Diplomatarium Islandicum II*, bls. 37, 43 og víðar.

¹² Sjá *Veraldar saga*, udg. ved Jakob Benediktsson. København 1944.

¹³ Sjá *Alfræði íslenzk II*. Rímtöl. København 1914–16, bls. CXCVC–CXCIX.

þar koma strax á eftir formálar, önnur skriftableð og kirkjuréttarákvæði allt niður bl. 81^v í þessari röð:

1. Eiðstafur fyrir yfirvald að bera af sér glæp, ásamt eiðstaf sönnunarmanna. Upphaf: Forma iurandi . . . ; endir: . . . verum quod iuravit. Útgáfur: F.Joh.Hist.eccl.Isl.IV, bls. 157. Dipl.Isl.II, bls. 47 (eftir 3 handritum). H. J. Schmitz, Die Bussbücher II, bls. 714 (eftir Hist.eccl.). Ensk þýðing í Medieval Handbooks of Penance, bls. 358 (eftir Schmitz).
2. 'Skriftableð Árna biskups Þorlákssonar'. Upphaf: Penitencia xiiij annorum . . . ; endir: Leysi útistöðu helga daga, fæði jafnoft fátækan mann. Útgáfur: F.Joh.Hist.eccl.Isl.IV, bls. 157–160. Norges gamle Love III, bls. 293–4 (eftir 2 handritum). Dipl.Isl. II, bls. 37–41 (eftir 8 handritum). Latnesk þýðing hjá H. J. Schmitz, Die Bussbücher II, bls. 714–15 (eftir Hist.eccl.). Ensk þýðing í Medieval Handbooks of Penance, bls. 358 (útdráttur þýddur eftir Schmitz).
3. Eiðstafur að maður hafi eigi viljandi misþyrmt klerki. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: guð sé þér hollur. Útgáfa: Dipl.Isl.II, bls. 43 (eftir 4 handritum).
4. Eiðstafur að maður lofar að standa á prófasts eða biskupsdómi um misþyrmingar við klerka og klaustramenn. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: guð sé þér hollur. Útgáfa: Dipl.Isl. II, bls. 44 (eftir 4 handritum).
5. Eiðstafur að maður sé skildur að líkamslosta við konu. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: gramur ef þú lýgur. Útgáfa: Dipl.Isl.II, bls. 44 (eftir 4 handritum).
6. Eiðstafur að maður hafi ekki átt samræði við konu svo að barngetnaður yrði af. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: guð sé þér hollur. Útgáfa: Dipl.Isl.II, bls. 44–45 (eftir 4 handritum).
7. Eiðstafur að maður heitir því (að því er virðist við umboðsmann biskups) að ganga til Róms fyrir syndir sínar. Upphaf: Að vitni guðs og þeirra . . . ; endir: þessir eru heyrandi vottar /-o-/- /-o-/. Útgáfa: Dipl.Isl.II, bls. 46 (eftir 2 handritum).
8. Eiðstafur fyrir konu að sanna barnsfaðerni. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: gramur ef þú lýgur. Útgáfa: Dipl.Isl. II, bls. 46–47 (eftir 2 handritum).
9. Eiðstafur að maður trúir annan hafa svarið sannan og særan eið. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: guð sé þér hollur ef þú (satt segir). Útgáfa: Dipl.Isl.II, bls. 47 (eftir 2 handritum).
10. Lög um málaskot. Upphaf: Þessum málum má eigi appellera . . . ;

endir: eigi skal reka lengra en til hins þriðja. Útgáfur: *Jus ecclesiasticum novum sive Arnæanum*, . . . edit Grimus Johannis Thorkelin. Hafniae 1777, bls. 218–20. *Dipl. Isl. II*, bls. 221–22 (þar eru talin 26 handrit).

Þegar bl. 81^v sleppir verða kveraskil og byrjar síðan Messuskýring og allra tíða á bl. 82^r efst og nær til loka handritsins.¹⁴ Gátuvísan, skriftaboðin, formálarnir og messuskýringarnar er allt skrifað með sömu hendi, annarri en Blanda sem á undan er.

Skriftaboðin eru á sex blaðsíðum (bl. 77^v–80^r) og ná um miðju sexblaðakvers (ternio) sem hefst á bl. 76. Leturflötur er 8.5–9 sm breiður og 12–13.5 sm hár, nema á bl. 80^r, þar er hæð leturflatar skriftaboðanna aðeins 1.5 sm enda lýkur þeim þar.

Útgáfa texta 625 er ekki nýtandi hjá Finni Jónssyni en bærileg hjá Jóni Þorkelssyni. Jón Þorkelsson hefur skotið inn í textann tilraun til leiðréttingar þar sem virðist hafa fallið niður í 625 og segir hann leiðréttinguna eftir 624. Hann skýtur inn orðunum: ‘Ef manni er firnari en næsta bræðra vi vetra skrift.’¹⁵ Þessi orð eru ekki í þessari röð í 624 og ekki heldur í 42. Leiðréttingin er þó sennileg, með henni er gert ráð fyrir homoioteleuton. (Sjá 8. grein textans hér á eftir.)

Annað innskot sem Jón Þorkelsson hefur sett inn í texta 625 þar sem hann er auðsjáanlega brenglaður er ef til vill vafasamara. Í 625 stendur: ‘Aldregi skal leysa föstunáttaföstu en leysa skal önnur dægur ef nauðsyn þykir á, falla c fyrir dægur eða syngja I pater noster.’ Jón skýtur orðinu ‘sinnum’ inn á milli c og fyrir. Nú er þetta c skrifað með einhvers konar bandmerki fyrir ofan sem vandséð er hvernig á að túlka. Augljóst er að eitthvað hefur fallið niður þegar uppskriftin í 625 var gerð. Þessi brenglun textans er á stað þar sem texti 625 er talsvert öðruvísi en í öðrum handritum Þorláksskrifta. Sýnir þetta að textagerð 625 er eldri en sjálft handritið. Nokkrir kostir virðast koma til greina til leiðréttingar textans á þessum stað ef c-ið er túlkað sem hundrað. Leiðrétting gæti orðið í þessa veru með stuðningi af texta 42 og 624: ‘falla c (sinnum á kné) fyrir dægur’, eða ‘falla c (sinnum á knébeð) fyrir dægur’. (Sjá 14. grein textans hér á eftir.)

¹⁴ Textinn er prentaður í *Messuskýringar*, utg. ved O. Kolsrud. Oslo 1952, bls. 27–56. Tvær uppskriftir af Þorláksskriftum og upphafi *Messuskýringa* frá 18. öld eru í Lbs. 52 4to, bls. 143–179 og 279–294. Þriðja uppskriftin frá 18. öld er í Lbs. 776 4to, bls. 47–67. Þessar 18. aldar uppskriftir eru runnar frá AM 625 4to.

¹⁵ *Diplomatarium Islandicum II*, bls. 602.

Ekki hefur verið á það bent að villa hlýtur að vera í texta 625 í þessum orðum: 'Sjö vetra skrift þvílíka ef ókvongaður maður misþyrmir óheimilli konu og svo ef . . .'. Hér virðist eitthvað hafa fallið úr en ef textinn er bættur samkvæmt 42 og 624 gæti hann verið svona: 'Sjö vetra skrift þvílíka ef ókvongaður maður misþyrmir (manns konu eða kvongaður maður) óheimilli konu og svo ef . . .'. Verður þá framsetningin eðlileg. (Sjá 4. grein textans hér á eftir.)

Eins og stuttlega hefur verið dregið á er texti 625 af Þorláksskriftum talsvert sérstæður og mun það rakið nánar síðar. Þrátt fyrir það hefur texti þessa handrits gjarna verið hafður sem Þorláksskriftir í rannsóknunum fræðimanna.

AM 42a 8vo er handrit með ýmsu lögfræðilegu efni, 117 bl. (234 bls.) og hefur því verið lýst í skrá Kálunds um Árnasafn og er þar talið frá um 1500.¹⁶ Lýsing á handritinu er framan við það með hendi Jóns Sigurðssonar. Þar kemur fram að Jón telur þorra fyrri hluta handritsins til og með bls. 164 (bl. 82), en á honum er Jónsbókartexti, ritaðan með hendi frá því um 1370, en spássúgreinar þar og allan síðari hluta handritsins með hendi frá því um 1470.¹⁷

Yngri hluti handritsins hefst á kafla úr Búalögum.¹⁸ Síðan kemur mikið safn greina og glefsa úr alls konar lögum einkum kirkjulegum, sérstaklega úr statútum Niðaróserkibiskupa og Skálholtsbiskupa. Verður það ekki tilgreint allt hér, en er nær allt prentað á ýmsum stöðum í kirkjusögu Finns, útgáfu Thorkelíns á Kristinrétti Árna, Norges gamle Love og Diplomatarium Islandicum.

Á bls. 226 í næst efstu línu hefst grein um gagnföstur, hinar meiri og hinar minni, sem kennd hefur verið við Árna Þorláksson, þótt það sé allt óvíst. Er þetta líklega eina heimildin um grein þessa.¹⁹ Á sömu blaðsíðu hefjast hin svokölluðu Skriftaboð Árna biskups Þorlákssonar sem prentuð eru eftir átta handritum í Diplomatarium Islandicum, þar á meðal þessu handriti.²⁰

Í þriðju neðstu línu á bls. 228 hefjast Skriftaboð Þorláks. Texti

¹⁶ Kr. Kálund, Katalog over den arnamagnæanske håndskriftsamling II. København 1894, bls. 353–4. Sjá einnig Norges gamle Love IV, bls. 612–13.

¹⁷ Um Jónsbókartextann, sjá Jónsbók, udg. ved Ólafur Halldórsson. København 1904, bls. XXXIII og áfram, einnig bls. XLII.

¹⁸ Sjá Búalög. 1. hepti. Reykjavík 1915, bls. 26–30.

¹⁹ Diplomatarium Islandicum II, bls. 42–3.

²⁰ Diplomatarium Islandicum II, bls. 37–41, sbr. hér á undan bls. 81.

skriftaboðanna er á öftustu blöðunum í átta blaðakveri (quaternio) sem hefst á bls. 219. Upphaf Skriftaboðanna markast annars vegar af litadri fyrirögn: *Þorlaks skriptur*, sem nú er reyndar orðin mjög dauf og ill-læsileg, og hins vegar af stórum blágrænum upphafsstaf, þorni, hæð hans nær yfir tvær neðstu línur blaðsíðunnar. Lík fyrirbæri þessu við upphaf nýs efnis í handritinu má sjá annars staðar í því.

Skriftaboðin eru á sjö blaðsíðum (bls. 228–234) aftast í kveri eins og áður er á dregið. Leturflötur er 8×9.5 sm nema við upphaf á bls. 228 þar sem hann er aðeins 1.2 sm á hæð og við endinn á bls. 234 þar sem hæðin er 5.5 sm, breiddin er alltaf um 8 sm. Línufjöldi er 27–29 línur á blaðsíðu. Á bls. 228 eru aðeins 3 línur með texta skriftaboðanna og á bls. 234 eru 16 línur með texta þeirra eða öllu heldur viðauka þeirra. Strax á eftir viðauka skriftaboðanna kemur latínuklausa úr summu Rémundar og virðist sem handritinu hafi lokið með þessari síðu.²¹ Sama rithönd er á klausunni og skriftaboðunum. Neðst á bls. 234 stendur á spássíu með yngri hendi: *Maria in eternum*.

Tvö sérkenni 42 er rétt að benda sérstaklega á. Í fyrsta lagi er rauður upphafsstafur fyrir orðunum: '*Ef maður misþyrmir móður sinni*', á bls. 234. (Sjá 20. grein textans hér á eftir.) Í öðru lagi er spássíumerki neðst á sömu blaðsíðu við orðin: '*Greina þarf til allra skriftaboða*.' (Sjá 25. gr. textans hér á eftir.) Það gæti verið spássíumerki fyrir *paragraphus*.²²

Útgáfa Jóns Þorkelssonar er með ágætum. Smávægilegir agnúar eru varla þess verðir að telja. Í upphafi hafa fallið niður þessi skáletruðu orð: '*. . . hinar stærstu höfuðsyndir*'. Pennaglöp og ósjálfráðar villur ritara hefur ekki verið bent á allar. Þessa gætir einkum í lok boðanna um skriftir fyrir hór milli skyldra. '*Þriggja vetra skrift ef einum manni er nánari*', á sennilega að vera: '*Þriggja vetra skrift ef (þriðja bræðra er) einum manni nánari . . .*'. Er þá bæði gert ráð fyrir homoioteuton og endurbót ritara. (Sjá 11. grein textans hér á eftir.) Eitthvað virðist hafa fallið niður í þessum orðum: '*og fasta iii daga í viku og ii nætur og falla á knébeð fimmtigum sinna og syngja jafnoft pater noster um langaföstu*.' Hugsanleg leiðrétting gæti verið: '*og fasta iii daga í viku og ii nætur og falla á knébeð (tútigum sinna annan hvern dag en annan hvern dag) fimmtigum sinna og syngja jafnoft pater noster um langa-*

²¹ Texti klausunnar er prentaður í *Diplomatarium Islandicum* II, bls. 601 neðanmáls.

²² Um slík merki sjá Sveinbjörn Rafnsson, Grágás og *Digesta Iustiniani*. Sjö tíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni. Reykjavík 1977, bls. 728.

föstu.' Er þá gert ráð fyrir homoioteleuton og helst að tíutigum og fimmtigum hafi verið rituð x tigum og v tigum einhvers staðar í forritum. (Sjá 12. grein textans hér á eftir.) Þá er ranglesið í ákvæðinu um skriftir fyrir vægustu hórdómsbrot að menn skuli falla á knébeð 'v. sinnum',²³ í handritinu stendur greinilega 'x sinnum' og er það í samræmi við textann í 624. (Sjá 15. grein textans hér á eftir.)

Textinn í 42 er góður þar sem fremur fáar skrifaravillur virðast vera í honum. Í honum eru þó nokkrar viðbætur sem hljóta að vera ungar miðað við aðra texta Þorláksskrifta en þær eru alveg augljósar og ekki til mikilla brenglana.

UM SKYLDLEIKA TEXTAGERÐA OG HELSTU EINKENNI ÞEIRRA

Ein af fyrstu spurningunum varðandi þetta skriftaboðaefni er hvað af því megi telja Skriftaboð Þorláks samkvæmt handritunum. Nú er 624 viðaukalaust, hin handritin hafa sama efni og 624 að mestu áður en viðaukinn hefst. Handritin 42 og 625 hafa bæði aðeins eina grein sem ekki er í 624 áður en kemur að viðaukanum. Það er greinin um atburð annmarka sem eins og síðar mun sýnt verða er þýðing á kafla úr cummeönskum skriftaboðum (sennilega úr *Excarpus Cummeani*) auk þess sem endurómur er af henni í elstu Þorláks sögu.²⁴ Er þá varla ástæða til að ætla að hún tilheyri ekki Þorláksskriftum.

Um skriftaboð Þorláks fyrir kennimönnum getur í B-gerð Þorláks sögu sérstaklega, en þar virðist málum blandið. Svo segir þar um Þorlák:

Hann samdi og skriftaboð fyrir öllum kennimönnum í sinni biskupssýslu svo að allir buðu einn veg. Bauð hann og öllum mönnum til skrifta að ganga á hverjum xii mánuðum um sinn hið sjaldnasta. En öllum altarisþjónum ef þeir félli í höfuðsyndir bauð hann hvert sinn að játta sig áður þeir fremdi guðsþjónustu eða messusöng.²⁵

Eins og fram hefur komið er í Þorláks sögu (elstu gerðinni) stuðst við skriftaboð Þorláks og svo er einnig í þessari klausu. Hins vegar stendur ekkert í varðveittum Þorláksskriftum um að allir skyldu til skrifta ganga á hverjum tólf mánuðum. Það var hins vegar boðið á kirkju-

²³ *Diplomatarium Islandicum* II, bls. 598, 4. lína.

²⁴ *Byskupa sögur*, udg. Jón Helgason, bls. 211.

²⁵ *Byskupa sögur*, udg. Jón Helgason, bls. 244.

þinginu í Lateran 1215 og er því innskot þetta í Þorláks sögu undir áhrifum þeirra boða.²⁶

Við athugun textanna er enn eitt mikilvægt vafaatriði um hvað skuli tilheyra Þorláksskriftum. Það er greinin um skriftir fyrir víg í 42. Aðeins það handrit hefur þá grein (í 19. grein). Hins vegar er í öllum handritum grein um að biskup skuli skepja skrift ef maður vekur (kristnum! segja 624 og 625) manni heiftarblóð (20. grein). Virðist af því að dæma að greinin um skriftir fyrir víg í 42 sé innskot en þó virðist boðið samkvæmt dekretalíu frá Alexander III páfa til Niðaróserki-biskups.^{26a} Auk þess kemur þar fyrir orðið frjádagur en föstudagur er notað oftast annars. Nú hafa menn furðað sig á að ekki skuli skriftir fyrir manndráp í Þorláksskriftum²⁷ en það er eins og sjá má á misskilningi byggt, að vekja heiftarblóð getur vel átt við manndráp.

Í 624 er klausa sem ekki er í öðrum handritum um hvað prestur skuli gera ef hann slær kaleik niður á altari. Samkvæmt klausunni á presturinn að þvo dúka þá sem á kom og drekka þvottavatnið en brenna þar sem á kom annars staðar. Þessi klausa er ekki annars staðar á íslensku en hún er komin úr erlendum skriftaboðum (sennilega úr Excarpus Cummeani)²⁸ og sakir þeirra ellimarka virðist heimilt að telja hana til Þorláksskrifta.

Ættskrá handrita verða hér gerð skil út frá villum handrita, greini- og tengivillum, eðli einstakra villna og frávikum í kerfisbundinni efnisröðun textans. Við fyrsta lestur kemur strax í ljós að 624 og 42 hafa náskyldan texta en 625 nokkra sérstöðu.

Ekkert bendir til þess að 624 og 42 séu skrifuð hvort eftir öðru. Margt bendir hins vegar til þess að ekki sé milliliðalaus skyldleiki milli þeirra. Þannig eru niðurfellingar vegna vangár skrifara í texta 624 sem má fylla með texta 42. Hið sama kemur fram í 42, þar eru niðurfellingar í texta vegna vangár skrifara sem má fylla með texta 624. Handritið 625 hefur sérstöðu, kerfisbundin framsetning skriftanna virðist umbreytt af ásettu ráði frá því sem er í hinum handritunum og kemur

²⁶ Sjá *Medieval Handbooks of Penance*, bls. 413–14.

^{26a} *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. 2. Jahrg. 1938, bls. 389, §2, sbr. *Latinske dokument til norsk historie ved E. Vandvik*. Oslo 1959, bls. 72–3, §2.

²⁷ *Medieval Handbooks of Penance*, bls. 354.

²⁸ *The Irish Penitentials*, ed. L. Bieler. Dublin 1963, bls. 132–3. F. W. H. Wasserschleben, *Die Bussordnungen der abendländischen Kirche*. Halle 1851, bls. 491. Sbr. *Medieval Handbooks of Penance*, bls. 356 nmg.

Því fram sérstök gerð Þorláksskrifta í 625. Fram hefur komið í lýsingu á 625 að villur í texta þar sem þessar umbreytingar eru miðað við hin handritin benda til þess að umbreytingarnar hafi ekki fyrst verið gerðar í 625 heldur í einhverju forriti þess. Ættskráin lítur því líklega þannig út:

$$\begin{array}{r}
 \\
 \\
 \\
 \hline
 \\
 \hline
 624 \quad 42 \qquad \qquad \quad z \\
 \hline
 \\
 \hline
 625
 \end{array}$$

Ástæða er til að fara fleiri orðum um sérstöðu 625 miðað við 42 og 624 og benda jafnframt á mikilvæga þætti í samsetningu skriftaboðanna. Eins og Þorláksskriftir birtast í 42 og 624 er framsetningin mjög kerfisbundin og ber vott um háþróaða lagakunnáttu og lærdóm. Meginefni skriftaboðanna er hórdómur af ýmsu tagi en einnig eru ákvæði um stuld, föstubrot, tíundarsvik og meinsæri. Síðasti hluti skriftaboðanna virðist einkum ætlaður klerkum, þar eru ákvæði um meðferð kaleiks, reiðu til messugjörðar, gleymsku við tíðasöng o. fl. Þetta á sér hliðstæður í erlendum skriftaboðum að sérstakar skriftir séu fyrir leika og aðrar fyrir lærða.

H. J. Schmitz telur að flokkun skriftaákvæðanna eftir fjölda ára þeirra sem skriftast skal sé sérstakt einkenni hinna íslensku skriftaboða.²⁹ Rétt er að fjöldi árána ræður miklu í framsetningu skriftaboðanna. Ef reynt er að sundurgreina hinar ýmsu tegundir hórdóms sem fram koma í skriftaboðunum með hliðsjón af framsetningu þeirra má setja upp eftirfarandi skriftastig:

I Hór með sama kyni og dýrum

10–9 vetra skrift, án corpus domini í 3 ár

II Hór gifts fólks

9–8 vetra skrift, án corpus domini í 3 ár báðir þátttakendur giftir
7 vetra skrift, án corpus domini í 3 ár annar þátttakandi giftur

III Hór skylds fólks

9 vetra skrift, án corpus domini í 3 ár maður með systrungu
8 vetra skrift, án corpus domini í 3 ár maður með konu, manni firnari
7 vetra skrift, án corpus domini í 3 ár maður með næsta bræðru

²⁹ Schmitz, Die Bussbücher II, bls. 707.

6 vetra skrift, án corp. dom. í 3 eða 2 ár	maður með konu, manni finnari
5 vetra skrift, án corpus domini í 1 ár	maður með annarra bræðru
4 vetra skrift	maður með konu, manni finnari
3 vetra skrift	maður með þriðja bræðru og þaðan af

IV Hór á helgidögum

7 vetra skrift, án corpus domini í 3 ár	(óheimil kona á:)
5 vetra skrift, án corpus domini í 1 ár	efstu dægum á langaföstu o. fl.
50 pater noster á helgidögum o. fl.	lægri dægum á langaföstu o. fl. sunnu- og helgidögum

Inn í framsetninguna um skriftirnar fyrir helgidagahór er skotið ákvæðum um skriftir fyrir hór með sængurkonum og óléttum konum, kjötát á föstu, tíundarsvik, meinsæri, stuld, getnaðarvarnir o. fl. Er það allt með stigsmun til samræmis við skriftastigin þrjú fyrir helgidagahór. Þá eru boðnar barsmíðar fyrir að taka ólofað corpus domini. Sérstök ákvæði eru um skriftir fyrir stuld. Almennar reglur fylgja svo um setningu skrifta. Loks er komið að slíkum höfuðsyndum að skjóta skal til biskups um setningu skrifta. Síðast koma skriftaboð fyrir presta.

Einmitt stigaframsetning skriftaboðanna gefur tilefni til nánari athugunar. Framsetning 42 og 624 er með þeim hætti að fjórði flokkur hórdómanna, hór á helgidögum, er sundurlimaður í hin þrjú stig sín samkvæmt skriftarlengd og hverju stigi hans skotið inn þar sem fyrst er nefnd jafnlengd skriftar þess samkvæmt hinum hórdómaflokkunum í skriftaboðunum. Þannig kemur þyngsta skrift fyrir helgidagahór, sjö vetra skrift, strax þegar sjö vetra skrift fyrir hór giftra hefur verið rakin. Fimm vetra skrift fyrir helgidagahór kemur stax þegar fimm vetra skrift fyrir hór milli skyldra hefur verið rakin. Vægasta skriftastig fyrir hór á helgidögum kemur svo aftast í lýsingu hórdómaskrifta enda ekki aðrar hórdómaskriftir vægari svo greint sé frá.

Einn meginmunurinn á framsetningu 42 og 624 annars vegar og 625 hins vegar er að í 625 er reynt að breyta þessari fleygun fjórða flokks hórdómanna inn í framsetningu skrifta fyrir aðra hórdóma og hafa fjórða flokkinn sér á eftir hinum flokkunum. Þetta hefur þó tekist óhönduglega til því að vægasta skriftastigið fyrir helgidagahór kemur á undan hinum þyngri í 625. Þetta er merki um að skipan efnisins í 625 sé ekki upprunaleg og að efnisskipan í 42 og 624 sé upprunalegri en í 625. Fleiri atriði benda til ungra breytinga á efnisskipan í 625 miðað við 42 og 624. Þannig eru ákvæði um leyfi og lausnir tvítekin í 625 (í

14. og 25. grein) og greinilega er límað í sundur gamalt ákvæði um sjálfsfróun og kynvillu kvenna og skotið inn í textann á óvæntum stöðum. Þessar miklu breytingar sem gerðar hafa verið og tekist svo klaufalega í 625 rýra mjög gildi textans.

UM KERFISBUNDNA FRAMSETNINGU SKRIFTABOÐANNA

Eins og bent hefur verið á er samsetning skriftaboðanna flókin en kerfisbundin og rökvís. Til þess að gera grein fyrir efni þeirra, útskýra einstaka þætti og benda á nokkrar heimildir þeirra er hentast að greina þau í nokkur atriði. Sum atriðin mynda nokkurs konar stigakerfi, eins og skyldleikarakningar, helgi helgidaga o. fl. Hér verður aðeins gripið á örfáum atriðum til glöggvunar.

Höfuðsyndir. Líkast til er hugtakið höfuðsyndir þýðing á latínunni vitia principalia eða því um líku. Ef til vill á hugtakið rætur í ritum Johannesar Cassianusar um höfuðsyndir.³⁰ Átta höfuðsyndir eru gjarna taldar í engilsaxneskum skriftaboðum eins og Maurer hefur bent á.³¹ Stundum eru höfuðsyndir taldar fleiri í fornum ritum, virðist það jafnan vera í tengslum við skriftir.³² Átta eru höfuðlestir þeir er eigi má auðveldlega forðast, segir í íslensku hómilíubókinni.³³ Höfuðsynda skriftaboðanna virðist einnig gæta í Þorláks sögu.³⁴ Rit Cassianusar um höfuðsyndirnar og stórkostlegar lýsingar Gregóríusar mikla á baráttu dyggðanna og lastanna³⁵ urðu fræðilegur rammi margra skriftaboða og hugmyndafræði þessi gat af sér ýmis rit, m. a. rit Alkuins sem hér hefur verið vitnað til. Hugtaksins höfuðsynd virðist einkum gæta í tengslum við skriftir í gömlum textum.

Gagnföstur. Um gagnföstur hefur Konrad Maurer skrifað merka og langa ritgerð. Er niðurstaða hans sú að gagnföstur séu komnar inn í norræn skriftaboð og kristinrétti úr engilsaxneskum rétti þótt ekki sé

³⁰ Patrologia Latina, ed. Migne 49, dálki 202–3.

³¹ Historisk tidsskrift (norsk) 1895, bls. 106. Sbr. rit Alkuins í Gamal norsk homiliebok, ed. G. Indrebø. Oslo 1931, bls. 25 og 29; Alkuin i norsk-íslandsk overlevering, udg. af O. Widding. København 1960, bls. 114–17 og 128–31.

³² Gamal norsk homiliebok, bls. 35.

³³ Homilíu-bók, utg. af Th. Wisén. Lund 1872, bls. 61.

³⁴ Byskupa sögur, udg. Jón Helgason, bls. 214.

³⁵ Patrologia Latina 76, dálki 621. Sjá ennfremur Finn Hødnebo, Huvudsynd i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder VII, 158–60.

unnt að benda nákvæmlega á fyrirmynd þeirra.³⁶ Þegar talað er um skrift í tiltekinn fjölda vetra í skriftaboðum Þorláks er átt við að menn skuli fasta gagnföstur og lifa þeim meinlætum sem talin eru í sambandi við þær í upphafi skriftaboðanna. Gagnföstur eru bundnar við eitt ár í senn samkvæmt skriftaboðunum enda koma þær fyrir eins árs skrift. Þær mega því kallast *commutatio* eða ígildi árs skriftar, *arream anni* eins og það kallast í írskum skriftaboðum.³⁷

Yngri en þessi skriftaboð er skipan sú eða skrá um gagnföstur sem kennd hefur verið við Árna biskup Þorláksson.³⁸ En þar virðist merkingin svipuð, þar er einnig talað um leyfi, lausnir og ígildi skrifta þótt linlegar sé boðið en í Þorláksskriftum.

Jafnframt föstu var mönnum boðinn sérstakur klæðnaður; í Þorláksskriftum eru bönnuð sængurklæði og nærklæði af ákveðinni gerð (fjaðurklæði og línklæði), það var forn siður að skriftir næðu til klæðaburðar manna.³⁹

Þá voru mönnum oft boðin knébeðjaföll í skrift. Þeim er lýst nánar í Þorláksskriftum, heilir menn skulu svo falla á knébeð að bæði komi niður hné og olnbogar. Þannig virðist sem boðnar séu með knébeðjaföllum svokallaðar palmata, sem þekktar eru úr fornum skriftaboðum (palmatas agere). Virðast þær hafa verið í því fólgnar að viðkomandi sló eða lagði flata höndina útréttum armi á jörðina þegar hann féll til jarðar.⁴⁰ Þannig virðast knébeðjaföll þau sem boðin eru miklu meiri athöfn en það eitt að leggjast á hnén. Að taka ráðning, þ. e. vandarhögg fyrir syndir sínar, var einnig forn skriftasiður og er hann talinn eiga uppruna sinn meðal munkareglna.⁴¹ Öll þessi atriði heyra gagnföstuhaldu til: föstur, knébeðjaföll, pater noster söngur, hýðingar og sængur- og nærklæðavörnun. Þau virðast öll falla undir hugtakið gagnföstur.

Þann tíma sem gagnfösturnar skyldu vera á hefur Maurer fjallað um ýtarlega í grein sinni sem nefnd hefur verið. Það var fyrir 24. júní (Jónsmessu), 29. september (Mikaelsmessu) og jólaföstu eða Andrésar-

³⁶ K. Maurer, Ueber die norwegisch-isländischen gagnföstur. Sitzungsberichte der könig. Bayerisch. Akademie. Philos.-philol. Classe 1881, bls. 225-268.

³⁷ Um lausn ársskrifta sjá Schmitz, Die Bussbücher I, bls. 144 og áfram. The Irish Penitentials, bls. 50-51.

³⁸ Diplomatarium Islandicum II, bls. 42-3.

³⁹ Schmitz, Die Bussbücher I, bls. 151.

⁴⁰ Schmitz, Die Bussbücher I, bls. 152.

⁴¹ Schmitz, Die Bussbücher I, bls. 151-2.

messu (30. nóvember)⁴² sem gagnföstur skyldu haldnar samkvæmt Þorláksskriftum. Ekki er ljóst af skriftaboðunum hve langan tíma gagnföstur skyldu vara en svo virðist sem ekki sé ætlað minna föstuhald en um einnar viku skeið í hvert sinn.

Ekki er festa um of í ákvæðum skriftaboðanna þegar rætt er um daga þá er eigi eru níu lektúr sem stundum voru kallaðar níu ræðingar. Á messudegi dýrlings var lesið ágríp af ævi hans og jarteinum í tengslum við messuna og var þeim lestri skipt í ræðingar eða lectiones, oft þrjár, sex, níu eða tólf, eftir því hve ákaft dýrlingurinn var dýrkaður á hverjum stað. Það var breytilegt frá kirkju til kirkju hvenær voru messudagar með níu ræðingum eða færri. Fyrir þessu hefur Jón Sigurðsson gert grein í Fornbréfasafni.⁴³

Helgidagahald. Þau stig sem fram koma í helgi helgidaga í Þorláksskriftum eru í fullu samræmi við ákvæði Kristinréttar hins forna. Yngri viðbót um Maríumessur er augljós í 42. Skriftaboðin í 625 eru miklu ónákvæmari hvað varðar misþyrmslu kvenna á helgidögum auk þess sem textinn er brenglaður eins og bent hefur verið á. Aðeins 624 og 42 greina um helgi helgidaga og eru stigin þrjú:⁴⁴

1. Sjö vetra skrift fyrir misþyrmslu óheimillar konu á:
 - a) Helgidögum með páskadagshelgi: jóladagur, áttadagur, þrettándi, páskadagur, uppstigningardagur og hvítasunna.
 - b) Efstu eða æðstu dægum á langaföstu (líkl. efsta vika eða dymbilvika, þ. e. síðasta vika í föstu).
2. Fimm vetra skrift fyrir misþyrmslu óheimillar konu á:
 - a) Lægri dægum á langaföstu.
 - b) Hæstu dægum á jólaföstu.
 - c) Páskaviku (vikan eftir páska) og helgu viku (vikan fyrir hvítasunnu).
 - d) Messudögum í hæstu haldi (væntanlega með mörgum ræðingum).
 - e) Imbrudögum á haust.⁴⁵
3. 50 pater noster fyrir misþyrmslu óheimillar konu á:

⁴² Andrésarmessa gæti verið komin inn í 42 fyrir áhrif frá Kristinrétti Árna um upphaf jólaföstu, sjá Norges gamle Love V, bls. 49.

⁴³ Diplomatarium Islandicum I, bls. 412.

⁴⁴ Sjá annars greinarnar Festgrader eftir S. Helander og Magnús M. Lárusson í Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder IV.

⁴⁵ Í Kristinrétti Árna er sagt frá Imbrudögum á haust svo að þeir hefjast á haust miðvikudag þann sem næstur er eftir Krossmessu. Stendur Krossmessa á

- a) Helgidögum með drottinsdagahelgi (sunnudagar, löghelgir messudagar, jóladagar (þ. e. 2., 3. og 4. jóladagur)).
- b) Lægri dægum um jólaföstu.
- c) Föstudögum (líkl. samkvæmt Kristinrétti forna og föstuboði Þorláks).
- d) Vigilfudægum (aðfara- eða aðfangadagar, vökudagar kirkju-legra hátíðisdaga).
- e) Jólum.

Svo nákvæmlega tiltekin stig eða helgi helgidaga almennt í íslenskri kirkjulöggjöf á miðöldum er sjaldgæf.

Inn í skriftirnar fyrir misþyrmslur óheimilla kvenna á helgidögum eru fléttaðar upptalningar synda sem jöfn skrift er fyrir, þannig:

1. Sjö vetra skrift fyrir
 - a) kjötát á langaföstu,
 - b) meiri háttar meinsæri,
 - c) fóstureyðingar,
 - d) misþyrmingu sængurkvenna.
2. Fimm vetra skrift fyrir
 - a) meiri háttar óafturgoldinn stuld,
 - b) tíundarsvik,
 - c) minni háttar meinsæri.
3. 50 pater noster á helgidögum fyrir
 - a) misþyrmingu kvenna með vanyfli,
 - b) misþyrmingu óléttra kvenna,
 - c) að horfa eftir konu til samræðis,^{45a}
 - d) að sjá við getnaði í viðskiptum við konu.

Eins og sjá má fjallar linasta skriftastigið eingöngu um kynlífsbrot en ekki um minni háttar stuld eins og vænta mætti til samræmis við t. d. stigsmuninn í meinsærunum. Í næstu grein textans á eftir er hins vegar greint frá skriftum fyrir stuld og almennar reglur settar um það án nákvæmrar tilgreiningar skriftalengdar. Þannig er rakning skrifta fyrir stuld í fullu samræmi við kerfisbundna framsetningu skriftaboðanna.

Skyldleiki manna. Eitt af augljósum aldurseinkennum Þorláksskrifta er orðafar þeirra um skyldleika manna. Þar er notað orðafar tólfu- og þrettánda aldar um bræðrunga, næsta bræðra, annarra bræðra o. s. frv.

miðvikudegi, þá hefjast imbrudagar á næsta miðvikudegi í annarri viku, og er það þá Mattheusmessa.⁷ Norges gamle Love V, bls. 49. Krossmessa er 14. september, Mattheusmessa er 21. september.

^{45a} Hér er líklega átt við aðferð við kynmök.

Það hverfur úr íslensku lagamáli á síðari hluta þrettánda aldar. Jón Sigurðsson hefur ágætlega gert grein fyrir þessu orðafari í Fornbréfasafni.⁴⁶ Mjög merkilegt og flókið viðfangsefni liggur hér fyrir þar sem Jón hefur riðið á vaðið. Í mismunandi Festapáttum Grágáasarhandrita eru til mjög merkar heimildir um þróun laga á Íslandi á öndverðri þrettánda öld og um leið eðli og einkenni Grágáasarhandrita. Mun ekki fjölyrt um þetta hér en margt er ókannað í þessum málum. Aðeins skulu hér rifjaðar upp niðurstöður Jóns um merkingu hins forna skyldleikaorðafars sem varða Þorláksskriftir:

systrungar og bræðrungr = systkinabörn
manni óskyldra = að öðrum og þriðja
næsta bræðra = þremmingar
manni firnari = að þriðja og fjórða
annarra bræðra = fjórmenningar
manni firnari = að fjórða og fimmta
þriðja bræðra = fimmenningar

Orðin *Beati immaculati* sem eru í Þorláksskriftum eru upphafsorð Davíðssálms 118 eftir Vúlgötu (119 eftir íslenskum biblíum nú, 'Sælir eru þeir sem breyta grandvarlega'). Þessi Davíðssálmur er mjög langur og hefur því þótt talsverð skrift að fara með hann allan.

Í riti sínu um fyrstu kirkjur á Norðurlöndum hefur Gunnar Smedberg birt sérstaka ritgerð um þýðingu orðsins 'tíðir'. Þar ræðir hann sérstaklega um 'dagtíð' Þorláksskrifta, þ. e. ákvæðin um það ef prestur gleymir dagtíð. Hann telur ólíklegt að þessi ákvæði hafi gilt fyrir alla presta. Venjulegir prestar hafi ekki þurft að syngja allar hinar kanónísku tíðir. Líklegast sé að ákvæðin hafi gilt fyrir klaustur og ef til vill presta við dómkirkjuna í Skálholti.⁴⁷ Á síðari hluta tólftu aldar má sjá bendingar í heimildum um að biskupsstjórn hafi aukist og klerkasamfélag myndast. Auðvitað eru ágústínaklaustrin sem stofnuð voru ljós vottur þessarar þróunar. Í Grágáasarlögum er biskupi heimilað að hafa umboðsmenn til þess að heima tíundir, hafa eftirlit með prestum, sjá um með hjónum o. s. frv. Af Páls sögu er alveg ljóst að í tíð Páls hefur verið klerkahópur í Skálholti sem tekið hefur að sér stjórn biskupsdæmisins að honum látnum.⁴⁸ Þannig virðist vera kominn vísir að dóm-

⁴⁶ *Diplomatarium Islandicum* I, bls. 383–88.

⁴⁷ Gunnar Smedberg, *Nordens första kyrkor*. Lund 1973, bls. 195–96.

⁴⁸ *Byskupa sögur*, udg. Jón Helgason, bls. 427, þar segir m. a. að Ketill Hermandarson varðveitti að staðnum kór og kennimenn.

kapítula í Skálholti í byrjun 13. aldar en ekkert er því til fyrirstöðu að einmitt Þorlákur Þórhalls-son hafi átt þar upphaf að. Ágústínaklaustrinu í Þykkvabæ hafði Þorlákur stjórnað um árabíl áður en hann gerðist biskup. Skýring Smedbergs á dagtíðum Þorláksskrifta er því mjög sennileg.

UM HEIMILDIR ÞORLÁKSSKRIFTA

Eins og áður hefur verið minnst á eru nokkur líkindi með Skriftaboðum Þorláks og engilsaxneskum skriftaboðum. Hefur H. J. Schmitz bent á það.⁴⁹ Hér er komið að erfiðu vandamáli íslenskrar kirkjusögu sem raunar kom glöggt fram í umræðu fræðimanna í lok síðustu aldar. Þá reyndi norskir réttarsagnfræðingurinn Absalon Taranger að sýna í einstökum atriðum hvernig áhrifa engilsaxneskrar kristni gætti í norskum kirkjusöguheimildum.⁵⁰ Þar dró Taranger fram mörg merkileg atriði kirkjusögunnar til umræðu og komst að þeirri niðurstöðu að við stofnun norsku kirkjunnar hafi enskir trúboðar verið þeir sem mestu réðu. Í ýtarlegri greinargerð um rökfærslur Tarangers benti Maurer hins vegar á að Taranger hefði lýst hinum ensku áhrifum of einhliða.⁵¹ Einkennileg atriði í norskum kirkjusíðum væru oftast sérnorsk en sameiginleg norsku og ensku kirkjunni og orðafar (termínólógía) í kirkjulögum gæti oft og tíðum eins átt sér fyrirmyndir í þýsku eins og engilsaxnesku. Engu að síður hefðu áhrif engilsaxnesku kirkjunnar verið mikil í Noregi.

Á Karlungatímanum varð kristindómur á meginlandi Evrópu fyrir miklum áhrifum frá kristni á Bretlandseyjum, ekki síst írskri kristni. Þannig má vera að áhrifa sem upprunalega eru írsk gæti á Norðurlöndum t. d. fyrir milligöngu Engilsaxa, Þjóðverja eða einhverra af hinum fjölmörgu kristnu þjóðum í Evrópu á armiðöldum. Það þýðir að ekki verður fullyrt nákvæmlega um uppruna slíkra áhrifa nema mjög eindregnar ábendingar komi til.

Fram er tekið í skriftaboðunum hvernig Þorlákur hafi dæmt prest sem

⁴⁹ Schmitz, *Die Bussbücher*, bls. 707.

⁵⁰ A. Taranger, *Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske. Kristiania 1890.*

⁵¹ K. Maurer í *Historisk tidskrift* (norsk) 1895, bls. 1–112. Sjá einnig Ellen Jørgensen, *Fremmed indflydelse under den danske kirkes tidligste udvikling*. (D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter, 7. Række, historisk og filosofisk Afd. I.2). København 1908, bls. 125 og áfram.

sló kaleik niður 'síðan sungið er qui pridie'⁵² ef kom á altari (21. grein). Ekki eiga þessi ákvæði svo kunnugt sé nákvæma hliðstæðu í erlendum heimildum. Þó mun mega fullyrða að hér sé farið eftir skriftaboði sem runnið er frá Paenitentiale Cummeani. Í þessum írsku skriftaboðum segir m. a.: Qui effudit calicem in fine sollemnitatis misse, .xl. diebus peniteat, Sá sem hellir úr kaleik í lok messu skriftist í fjörutíu daga.⁵³ Þar eru og ákvæði um það ef úr kaleik félli á altari dúklaust eða með dúkum, þyngri skriftir urðu ef dúkar voru á: Si super altare stillauerit calix, sorbeat minister stillam et ternis peniteat diebus et linteamina quae tangerit stilla per tres abluat uices calice subter posito et aquam ablutionis sumat, Ef drýpur úr kaleik á altari skal prestur sjúga dropann og skriftast í þrjá daga og dúkana sem dropinn snerti skal hann þvo þrisvar með kaleiknum undir og drekka þvottavatnið. Líkindin eru hér ótvíræð. Í sömu skriftaboðum segir einnig: Si uero de calice aliquid per neglegentiam stillauerit in terra, lingua lambetur, tabula radatur, igni sumatur, En ef hann steypir einhverju úr kaleik af vangá til jarðar skal sleikja það með tungunni, skafa borð og brenna á eldi.⁵⁴

Augljóst er að ákvæðin í Skriftaboðum Þorláks eiga sér fyrirmynd í erlendum skriftaboðum runnum frá Paenitentiale Cummeani. Ýmsir milliliðir eru hugsanlegir bæði frá Bretlandi og meginlandi Evrópu. Þannig eru ákvæði þessi flest t. d. í hinum geysilega útbreidda Excarpus Cummeani.⁵⁵ Cummianus Longius, biskup í Clonfert á Írlandi, höfundur upphaflega skriftaboðsins er í Ulster annálum talinn hafa dáið árið 662. Á áttundu og níundu öld bárust skriftaboðin til meginlands Evrópu og er efni þeirra ekki síst varðveitt í skriftaboðum þeim sem þar voru samin og kölluð hafa verið Excarpus Cummeani.⁵⁶

Í lok Þorláksskriftanna í 625 og 42 er klausa sem fjallar um það að sá sem setur skriftir skuli athuga annmarka atburð (25. grein). Ekki er útilokað að texti Þorláksskrifta um annmarka atburð sé skyldur rómverskum rétti þar sem talað er um að virða stað og stund eða staði og tíðir við boð skriftar. Atriði í Decretum Gratiani, c. 19 D I de poen.,

⁵² Qui pridie var vers sem prestur söng þegar hann hélt uppi guðs líkama (elevatio) í messunni fyrir söfnuðinum, sjá Messuskýringar, utg. O. Kolsrud, bls. 52.

⁵³ Irish Penitentials, bls. 130–31.

⁵⁴ Irish Penitentials, bls. 132–33.

⁵⁵ Wasserschleben, Die Bussordnungen, bls. 489–91.

⁵⁶ Sjá inngang L. Bielers í Irish Penitentials, bls. 6–7.

sem höfð eru eftir Digestunum eru svipuð.⁵⁷ Þó er ljóst að tæplega getur verið beint samband á milli Þorláksskrifta og *Decretum Gratiani* vegna aldurs. En einhver heimild undir áhrifum rómverskra réttarheimilda er þó að baki Skriftaboða Þorláks í þessu efni.

Aðalheimild klausunnar um annmarka atburð í Þorláksskriftum hlýtur annars að vera þessi póstur cummeönsku skriftaboðanna þótt á milli séu liðir uppskrifta og þýðingar:

Sed hoc in omni paenitentia
solenter intuendum est
quanto quis tempore
in delictis remaneat,
qua eruditione inbutus
qua inpugnatur passione
qualis existat fortitudine
qua uidetur adfligi
lacrimabilitate, quali compulsus
est grauatione peccare.⁵⁸

Um allar skriftir skal
greina nákvæmlega
hversu lengi sérhver maður
hafi haldist við annmarka sinn,
hvaða lærdóm hann hafi hlotið,
hvaða ástríða hefur gagntekið hann,
hversu mikill styrkur hans er,
hve mjög virðist setja að honum
grátklökkva, hvaða ofurþungi
hefur knúið hann til að syndga.

Áhrifin í Þorláksskriftum eru ótvíræð. Fleiri atriði koma einnig heim við cummeönsk skriftaboð. T. d. að meira skuli bjóða auðgum manni en snauðum í skrift. Bæði í *Paenitentiale Cummeani* og *Excarspus Cummeani* eru spakmæli viðruð: *Potentes potenter tormenta patientur*, Hinir voldugu munu volduglega tyftaðir verða (*Speki Salómons* 6.6), eða: *Cui plus creditur, plus ab eo exigitur*, Af þeim sem mikið hefur verið í hendur sett, mun því meira heimtað verða (*Lúkas* 12.48).

Af því sem hér hefur verið rakið virðist ljóst að áhrifa frá írskum skriftaboðum gæti í Skriftaboðum Þorláks. Helst virðist áhrifa gæta frá *Excarspus Cummeani*. Þannig bætast hér við atriði um heimildir Þorláksskrifta sem mjög líklega eiga sér einnig enskar fyrirmyndir að einhverju leyti eins og Maurer hefur bent á.

UM VIÐAUKA ÞORLÁKSSKRIFTA

Þeir Jón Sigurðsson og Jón Þorkelsson álitu, eins og minnst hefur verið á, að Skriftaboð Þorláks væru staðfest og aukin í tíð Jóns biskups

⁵⁷ 'Sed hec quatuor genera consideranda sunt septem modis: causa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, euentu.' (Skáletranir eru mínar.)

⁵⁸ *Irish Penitentals*, bls. 132–33. *Wasserschleben*, *Die Bussordnungen*, bls. 462. *Schmitz*, *Die Bussbücher I*, bls. 600, ensk þýðing í *Medieval Handbooks of Penance*, bls. 267.

Halldórssonar og ársetur Jón Þorkelsson það til ársins 1326. Er skemmst frá að segja að ekki eru nein rök til þess að það hafi fremur verið Jón Halldórsson en einhver annar biskup á þrettánda eða fjórtánda öld sem staðfesti og jók við Þorláksskriftir. Er það einungis byggt á ágiskunum hvenær viðauki Þorláksskrifta varð til og hvaða biskup hafi átt þar hlut að máli. Viðauki Þorláksskrifta hefst á eftirmála við þær (Nú er yfirfarið um þau boðorð er hinn sæli Þorlákur biskup bauð) sem hefur nokkurn Landnámublæ (26. grein textans hér á eftir). Í viðaukanum er yfirleitt boðið linara en í Þorláksskriftum og dregið úr skriftum.

Erfitt er að draga nokkrar ályktanir af því sem næst stendur Þorláksskriftum og viðauka þeirra í handritum um aldur viðaukans. Geta má þess að í 42 rennur viðaukinn út í latínupóst úr Summa de casibus poenitentiae eftir hinn fræga kanónista Raimundus de Pennaforte (d. 1275). Summa þessi var fyrst samin um 1225, en eftir að Rémundur varð kapellán og skriftafaðir páfa 1230, endurbætti hann þetta verk sitt um 1235. Þykir áhrifa rómversks réttar gæta mjög í Summu.⁵⁹ Þetta verk virðist mjög í hávegum haft hér á landi á miðöldum, póstar úr því voru þýddir og má finna þá þýðingu í a. m. k. fimm handritum frá fjórtánda og fimmtánda öld,⁶⁰ og Rémundar er víðar getið í handritum.⁶¹ Árið 1604 er til í Skálholti samkvæmt frásögn Odds Einarssonar biskups, 'Summa Raymundi á kálfskinni'.⁶² Ekki er því unnt að tíma-setja út frá tilvitnunum í Summu.

Því miður verða ekki nákvæmari tímamörk greind að sinni en dánarár Þorláks 1193 og aldur handrita. Frekari rannsóknir á kirkjurétti íslenskum og skriftaboðum munu ef til vill síðar varpa ljósi á aldur viðauka Þorláksskrifta.

UM STÖÐU SKRIFTABOÐA ÞORLÁKS Í INNLENDU OG ERLENDU SAMHENGÍ

Þróun íslensks kirkjuréttar á miðöldum er mikið rannsóknarefni sem

⁵⁹ Sjá Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte I, herausgg. von H. Coing. München 1973, bls. 375, 496 og 842.

⁶⁰ Diplomatarium Islandicum II, bls. 216–17.

⁶¹ Diplomatarium Islandicum I, bls. 219 og 433–34.

⁶² Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1886, bls. 63. Sumula Reymundi var til í Möðruvallaklaustri 1461, kann það að vera þetta rit, sjá Diplomatarium Islandicum V, bls. 288.

of lítið hefur verið sinnt. Í frásögnum Ara prests Þorgilssonar má greina mikinn áhuga á kristilegri löggjöf og skriftaboðum. Greinir Ari frá því að kristnitaka Íslendinga hafi ekki síst verið fólgin í því að á Alþingi voru samþykkt lög, en þau lög virðast bera svip skriftaboða samkvæmt frásögn hans.⁶³ Tíundarlög voru sett 1096 og eru þau enn varðveitt og útgefin í Grágásarútgáfu Finsens og Fornbréfasafni. Kristinréttur hinn forni eða biskupanna Þorláks og Ketils var settur á árabílinu 1122–33 með ráði Össurar erkibiskups í Lundi og hefur Finsin gefið hann út eftir nær öllum handritum í Grágásarútgáfu sinni.

Kristinréttur hinn nýi eða Árna biskups Þorlákssonar sem lögtekin var í Skálholtsbiskupsdæmi 1275 er hins vegar ekki til í neinni viðunandi útgáfu. Grímur Thorkelín gaf hann út endur fyrir löngu og hann er einnig prentaður eftir nokkrum handritum í Norges gamle Love V. Þá eru til biskupaskipanir frá 12. öld kenndar við Þorlák en frá 13. öld og þaðan af eru varðveittar tilskipanir fleiri biskupa.

Ef lítið er til nokkurra meginatriða í þróun íslensks kirkjuréttar á fyrstu öldum kristinnar á Íslandi og evrópsks baksviðs þeirrar þróunar má benda á þetta: Aldursmunur Kristinréttar hins forna og hins nýja er nokkur, hinn fyrrnefndi er eldri en *Decretum Gratiani* (sem varð til um 1140) en hinn síðarnefndi yngri. Handrit Kristinréttar forna eru elst frá lokum 13. aldar. Atriði sem þyrfti að kanna í sambandi við Kristinrétt forna eru heimildir hans. Gætir þar t. d. áhrifa frá hinum frægu lagasöfnum Ivo frá Chartres (d. 1115) eða fyrsta Lateranþinginu 1123? Ennfremur er mikilvægt að kanna og skilgreina afstöðu Kristinréttar forna til skryðingardeilnanna (investiturdeilnanna). Allt er þetta ógert en varðar miklu.

Um og upp úr 1140 komast skólaspekin og skólaspekilegar aðferðir til fullrar virðingar í kirkjuréttarlegum efnum í Vestur-Evrópu. *Decretum Gratiani* varð hin mikla fyrirmynd og kennslubók kirkjuréttarfræðinga og eiginleg kanónísk fræði í klassískri merkingu urðu til.⁶⁴ Þorlákur Þórhallsson kann að nokkru leyti að vera tímamótamaður í þróun íslensks kirkjuréttar þar sem hann virðist einmitt hafa tekið út þroska sinn og lærdómsár í þann mund sem kanónísk fræði og skólaspeki ruddu sér til rúms í álfunni.

⁶³ Sjá Sveinbjörn Rafnsson, Um kristnitökufrásögn Ara prests Þorgilssonar. Skírnir 1979, bls. 167–74.

⁶⁴ W. Ullmann, Law and Politics in the Middle Ages. Cambridge 1975, bls. 163 og áfram.

Fram hefur komið að ýmislegt bendir til þess að kjarninn í skriftaboðum þeim sem kennd eru við heilagan Þorlák geti raunverulega verið frá Þorláki kominn. Um Þorlák Þórhallsson (1133–93) er Þorláks saga, ævisaga dýrlingsins, auðvitað mikilvæg heimild. Segir þar að Þorlákur hafi ungur numið hjá Eyjólfri presti Sæmundarsyni í Odda. Eftir að Þorlákur varð ungur prestur tók hann að sér 'lítil þing fésöm' og varð 'gott til fjár og vinsælda'. Þannig aflaði hann sér farareyris til utanlandsferðar. Hann fór til Parísar og var þar í skóla 'svo lengi sem hann þóttist þurfa til þess náms sem hann vildi þar nema. Þaðan fór hann til Englands og var í Lincoln, og nam þar enn mikið nám . . .'⁶⁵ Vist Þorláks erlendis varaði í sex ár einhvers staðar á tímabilinu milli 1150 og 60.

Þá var mikil gróska í þróun kirkjuréttar í Evrópu. Laust upp úr 1140 er talið að *Decretum Gratiani* hafi orðið til suður á Ítalíu. Það lagasafn varð síðar lögbók kirkjunnar. Útbreiðsla laga Gratianusar var hröð en þó eru eiginleg kanónísk rit á Englandi ekki talin eldri en frá árabílinu 1160–70.⁶⁶ Um þær mundir sem Þorlákur dvaldist á Englandi samdi Bartolomeus biskup í Exeter (um 1115/17–1184) lagaverk sem mjög varð vinsælt og nefndist *Poenitentiale*.⁶⁷ Það rit hefur ákvæði sem eru lík Skriftaboðum Þorláks. Skriftaboð Bartolomeusar hafa hlotið þann dóm að þau hafi verið hefðbundin, kannski svolítið 'gamaldags', þegar þau komu fram miðað við verk upprennandi kanónista í álfunni.⁶⁸ Engu að síður urðu þau bæði vinsæl og útbreidd.

Nú vill svo vel til að vitað er að bæði í Exeter og Lincoln á Englandi gátu dómskólarnir sér nokkra frægð á tímabilinu 1160–75 fyrir lagakennslu.⁶⁹ Verk Bartolomeusar er talið dæmigert fyrir þá lögfræði sem þar virðist hafa verið stunduð. Þannig er líklegt að Þorlákur Þórhallsson hafi lagt stund á kirkjurétt í Lincoln einhvern tíma á árabílinu 1150–60.

Jón Sigurðsson hefur tímasett Skriftaboð Þorláks til ársins 1178 þegar Þorlákur kom fyrst til stóls síns.⁷⁰ Ekki eru nein sterk rök fyrir

⁶⁵ Byskupa sögur, udg. Jón Helgason, bls. 182.

⁶⁶ S. Kuttner and E. Rathbone, *Anglo-Norman Canonists of the Twelfth Century*. *Traditio* 7, 1949–51, bls. 293.

⁶⁷ D. A. Morey, *Bartolomew of Exeter, Bishop and Canonist. With the Text of Bartolomew's Penitential*. Cambridge 1937.

⁶⁸ S. Kuttner and E. Rathbone, *Anglo-Norman Canonists*, bls. 294–5 og 321.

⁶⁹ S. Kuttner and E. Rathbone, *Anglo-Norman Canonists*, bls. 321–3.

⁷⁰ *Diplomatarium Islandicum I*, bls. 238.

svo nákvæmri tímasetningu. Hins vegar er óefað að skriftaboðin séu úr tíð Þorláks að mestu og því frá síðari hluta 12. aldar. Erkebiskupar Niðaróserkebiskupsdæmis áttu í höggi við veraldlegt vald í Noregi á síðustu áratugum 12. aldar. Eysteinn erkibiskup sem vígt hafði Þorlák varð landflóttá frá Noregi 1180–83 fyrir Sverri konungi og Eiríkur erkibiskup flýði frá Noregi 1190 og var í útlegð þegar Sverrir konungur dó 1202. Vegna þess hvernig málum kirkjunnar í Noregi var komið hafa íslenskir biskupar þurft að taka sjálfstæðari ákvarðanir en ella, mikilsverðir verslunarhagsmunir voru í veði og gott samkomulag við Sverri konung nauðsyn, enda eru viðurkenningarorð Sverris um persónu Þorláks tilfærð í Þorláks sögu.⁷¹ Slíkt var bæði minningu Þorláks og verslunarhagsmunum á Íslandi til framdráttar.

Boð Magnúsar Gissurarsonar biskups í Skálholti (1216–37) um kirkjusiðu⁷² eru greinilega af öðru tagi og yngri hvað varðar stigsmun hátíða en Þorláksskriftir. Hefur norskri fræðimaðurinn Lilli Gjerløw bent á að Boð Magnúsar sé terminus ante quem tilurðar Orðubókar Niðaróserkebiskupsdæmis.⁷³ Helgidagastig Þorláksskrifta virðast ekki heldur í samræmi við Niðarósorðuna. Skýringin gæti verið sú að Þorláksskriftir eru eldri en orðan. Líklegast er að völd Sverris konungs í Noregi og það afhroð sem Niðaróserkebiskupar biðu fyrir honum sé ein af forsendunum fyrir gerð Þorláksskrifta.

Áður en þessum fátæklegu ábendingum lýkur er rétt að benda á möguleika sem ekki hefur gefist kostur á að prófa til fullnustu. Árið 1139 virðist erkibiskupinn af Kantaraborg, Theobaldus, hafa haft í fylgdarliði sínu á Englandi ítalskan mann að nafni Vacarius sem hafði lagt stund á rómverskan rétt í Bologna. Svo virðist sem meistari Vacarius hafi kennt rómverskan rétt á Englandi á tólfu öldinni, m. a. í Öxnafurðu.⁷⁴ Í ljósi þess að áhrifa rómversks réttar gætir greinilega í Grágás⁷⁵ má spyrja hvort Íslendingar, ef til vill Þorlákur, hafi komist

⁷¹ Byskupa sögur, udg. Jón Helgason, bls. 201.

⁷² Diplomatarium Islandicum I, bls. 435.

⁷³ Ordo Nidarosiensis Ecclesiae, ed. L. Gjerløw. Oslo 1968, bls. 31.

⁷⁴ Margt hefur verið ritað um meistara Vacarius og verk hans Liber pauperum, vísast hér til bókaskrár í Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte I.

⁷⁵ Sjá Sveinbjörn Rafnsson, Grágás og Digesta Iustiniani. Sjötiú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977. Reykjavík 1977, bls. 720–32. Um tengsl Þorláksskrifta við ákveðin samfélagsvandamál á Íslandi, sjá Sveinbjörn Rafnsson, Þorláksskriftir og hjúskapur á 12. og 13. öld. Saga 1982.

í kynni við Vacarius eða lærisveina hans í námi sínu á Englandi. Skriftaboð Þorláks eru vottur þess að á tólftu öldinni hafi Íslendingar fylgst vel með því sem gerðist í menntalífi álfunnar. Þau eru vottur þróaðrar lögfræði og skipulegrar menntunar, atriða sem voru mikilvæg til smíða svo stórkostlegra verka sem Grágásarlaga eins og þau eru nú varðveitt og ritunar hinna klassísku fornsagna, enda ekki örgrannt um að þar skíni í skriftaboð sums staðar.

UM ÚTGÁFUNA

Hér er texti Þorláksskrifta gefinn út með þeirri stafsetningu sem nú tíðkast og er það ekki ýkja mikil breyting frá stafsetningu handrita sem öll eru frá því um 1500. Texta Þorláksskriftanna hefur verið skipt í 25 greinar og viðauka þeirra í 10 greinar til viðbótar. Samkvæmt þeirri textagreiningu hefur 624 24 greinar, 625 32 greinar og 42 35 greinar. Röð greinanna í handritum er eins fram að 18. grein. Greinaröðin í 42 er lögð til grundvallar. Sé greinarnúmer stjörnumerkt er greinaröð ekki samhljóða grundvallargreinaröð. Eftirfarandi tafla sýnir greinaraðir handritanna þar sem leiðir þeirra skiljast:

AM 42a 8vo	AM 624 4to	AM 625 4to
17	17	17
18	18	20
19	19	21
20	21	22
21	20	23
22	22	24
23	23	18
24	24	19
25		25

Eftir þetta eru greinaraðir 42 og 625 eins þar til texta þrýtur.

Texti AM 624 4to og AM 42a 8vo, hér kallaður A, er prentaður í einu og orðamunur handrita sýndur neðanmáls. Texti AM 625 4to, hér kallaður B, er prentaður í einu með A þar sem textar eru mjög líkir og er orðamun haldið til haga neðanmáls. Í orðamun eru ekki eltar ólar við mismunandi tilvísunarforanafn sem eða er. Þegar textar verða ólíkir er texti B prentaður við hlið A. Allt úr 42 sem er sérstakt er prentað innan []. Tilgátur í texta eru innan ⟨ ⟩.

⟨A:⟩ [Þorláks skriftir]

⟨B:⟩

2 1. Þessar skriftir bauð Þorlákur
biskup fyrir hinar stærstu höfuð-
4 syndir.

1. Þessa skrift var hinn helgi Þor-
lákur biskup vanur að bjóða fyrir
hina stærstu annmarka.

2. ix vetur eða x fyrir hórdóm þann er karlmenn eigust við eða þann
2 er menn eigu við ferfætt kvikendi, að fasta gagnföstur iii á hverjum
misserum. Eina fyrir Johannes messu baptiste, aðra fyrir Michaelis
4 messu, þriðju fyrir jólaföstu og fasta annan hvern dag í viku hverri og
ii nætur.

6 Bauð hann að falla x tígum sinna á knébeð um langaföstu og jólaföstu
hvern dag er eigi eru ix [lectiones] og syngja jafnoft pater noster, taka
8 ráðning föstudag hvern um langaföstu, fimm högg hið fæsta af vendi
eða ólu svo að sárt verði við, varna við fjaðurklæðum öðrum en hæg-
10 indi og svo við línklæðum um langaföstu og svo jólaföstu og falla
nokkuð á knébeð föstudaga eða vigilúdægur og taka eigi corpus domini
12 um þrjá vetur hinu næstu eftir.

⟨A:⟩ 3. Átta vetra skrift þvílíka
2 ef kvongaður maður misþyrmir
manns konu með munuðlífi og sé
4 það bert orðið, en nokkuð linari
ef leynt er, og taka eigi corpus
6 domini iii vetur.

⟨B:⟩ 3. Átta vetra skrift eða ix því-
líka sem áður var talið bauð hann
ef kvongaður maður misþyrmir
annars manns konu en sinni og
verður af því ósamþykki hvorra-
tveggju hjóna og hafi það eigi
allítt í óvanda tekist, en nokkuru
linari skrift ef nokkur er meiri

1. 2. Þessar skriftir] Þessa skrift 42; bauð]+ hinn helgi 42. 3. hinar] hinu 42.
2. 1. hórdóm þann] þann hórdóm 625; karlmenn] karlar 625, skert í 42. 1–2.
eða þann er] eða fyrir það ef 42; eða þann er menn eiga] eða drýgður verður 625.
2. iii] þrennar 42. 3. misserum] xii mánuðum 42; Eina] einar 42; Johannes] Jóns
42, 625; baptiste] ÷625; aðra] aðrar 42; Michaelis] Michals 42, Michels 625. 4.
jólaföstu] Andrésmessu 42; viku hverri] hverri viku 625. 6. Bauð hann] Hann
bauð 625; x tígum sinna á knébeð] á knébeð tíu tígum sinna 42. 7. hvern dag er]
rúmhelgan dag hvern ef 625; eru] væri 625; lectiones] lector 624, 625; jafnoft]
jafnoft 624. 7–8. taka ráðning föstudag hvern] taka ráðning föstudaga 42, hvern
föstudag skal maður taka ráðning 625. 9. við¹] ÷42. 10. við] ÷42; og svo við
línklæðum] ÷625. svo²] ÷42. 10–11. falla nokkuð á knébeð föstudaga] gjöra
nokkura minning knébeðjarfalla á föstudögum 625. 11. eða] og 42; vigilúdægur]
vigilúdaga 42, vigilúdögum 625; taka] taki 42. 11–12. um þrjá vetur hinu] iii ár
hin 42, iii hina 625. 12. næstu] næsta 625.
3. 1. Átta] Item viii 42; þvílíka]+bauð hann 42. 2. kvongaður] kvæntur 42. 3.
með munuðlífi] ÷42; kvongaður] okvongaður 625, en o skafið burt. 4. nokkuð
(skr. nockvot) linari] nokkuru linara 42.

⟨A:⟩ 4. Sjö vetra skrift þvílíka ef
 2 ókvongaður maður misþyrmir
 manns konu eða kvongaður mað-
 4 ur óheimilli konu og svo ef maður
 misþyrmir óheimilli konu jóladag
 6 eða hinn átta dag eða hinn þrett-
 ánda dag eða [hin] æðstu dægur,
 8 langafriðadag eða páskadag eða
 uppstigningardag eða hvítrottins-
 10 dag eða eta menn kjöt um langa-
 föstu þeir er ærið hafa annað til,
 12 og fyrir ljúgeiða alla þá er mikið
 liggur við, og svo ef maður gjörir
 14 geig í viðskiptum við konu kvikn-
 uðu barni, eða misþyrmir maður
 16 óheimilli konu á sæng, og taka eigi
 corpus domini iii vetur.

⟨A:⟩ 5. ix vetra skrift þvílíka skal
 2 bjóða ef maður misþyrmir systr-
 ungu sinni.

⟨A:⟩ 6. viii vetra skrift ef manni
 2 einum er óskyldara [og taka eigi
 corpus domini iii vetur.]

⟨A:⟩ 7. vii vetra skrift [ef næsta
 2 bræðra ⟨er⟩ og taka eigi corpus
 domini um iii vetur.

vægð um annmarka en áður ⟨er⟩
 talið, taka eigi corpus domini iii
 vetur.

⟨B:⟩ 4. Sjö vetra skrift þvílíka ef
 ókvongaður maður misþyrmir
 ⟨manns konu eða kvongaður mað-
 ur⟩ óheimilli konu og svo ef maður
 misþyrmir óheimilli konu um hinu
 efstu dægur á xii mánuðum

og svo fyrir lygi þá alla er við
 liggja fé mikil eða ómegð eða
 metorð eða hvað mikið er við
 liggur og taka eigi corpus domini
 einn vetur eða ii eða iii ef þessir
 hlutir hafa mjög í óvanda tekist.
 ⟨B:⟩ 5. Ef maður misþyrmir systr-
 ungu sinni þá skal bjóða hina
 lengstu skrift ix vetur eða x þvílíka
 alla sem fyrst er ritað.

⟨B:⟩ 6. Ef óskyldari er manni þá
 skal átta vetra skrift.

⟨B:⟩ 7. Ef næsta bræðra er vii
 vetra skrift.

4. 3–4. kvongaður maður] *óskýrt í 624; maður] ÷ 42. 6. hinn¹ ÷ 42; eða hinn² ÷ 42. 7. æðstu] efstu 42. 8. langafriðadag] á langaföstu 42; eða¹ ÷ 42. 9. eða] ÷ 42. 9–10. hvítrottinsdag] + eða Maríumessur eða þvílík dægur önnur 42. 10. eða] eður 42; eta menn] eti maður 42; um] á 42. 12. og] svo og 42; ljúgeiða] lygi eiða 42. 13. og svo] svo og 42; gjörir] vinnur 42. 14. við] með 42; konu] + með 42. 15. barni] + eða í kirkju 42.*

5. 1–2. þvílíka skal bjóða] skal bjóða þvílíka 42. 2–3. systrungu sinni] systrungi sínum 42.

6. 2. einum] ÷ 42; óskyldara (*skr. ooskyldora*) óskyldra 42.

- (A:) 8. Sex vetra skrift] ef manni
 2 er firnara en næsta bræðra og
 nokkru linari og taka eigi corpus
 4 domini [iii] vetur.
- (A:) 9. Fimm vetra skrift ef ann-
 2 arra bræðra er og svo ef maður
 misþyrmir konu hinu lægri dægur
 4 um langaföstu eða hina hæstu um
 jólaföstu eða í páskaviku eða
 6 hina helgu viku eða messudögum
 [þeim sem] í hinu hæsta haldi eru
 8 eða imbrudögum um haust, eða
 fyrir stuld þann er eigi er alllítið
 10 og megi eigi aftur gjalda, og svo
 ef tíundum er leynt og fyrir eiða
 12 ósæra þá er eigi liggur allmikið við
 og taka eigi corpus domini einn
 14 vetur.
- (A:) 10. [Fjögra vetra] skrift ef
 2 kona er manni firnari en annarra
 bræðra.
- (A:) 11. iii vetra skrift þvílíka ef
 2 þriðja bræðra er. Einum manni
 nánara að sífjum til jafnrar
 4 skriftar.
- (B:) 8. (Ef manni er firnara en
 næsta bræðra vi vetra skrift)
 nokkuru linari.
- (B:) 9. v vetra skrift ef annarra
 bræðra er.
- (B:) 10. Fjögurra vetra skrift ef
 manni firnara er.
- (B:) 11. Þriggja vetra skrift ef
 þriðja bræðra er. Einum manni
 nánari að sífjum til jafnrar skrift-
 ar. Þrjá vetur hina næstu eftir er
 maður hefir framið hinar stærstu
 höfuðsyndir skal hann við varna
 að taka corpus domini með ix
 vetra skrift eða vii ef berir eru
 annmarkar eða mjög í vanda tekist
 eða nokkurn veg óstillilega með
 farið, en hafa eigi corpus domini
8. 3. linari] linara 42; og] ÷ 42. 4. iii] ii 624.
9. 1. vetra skrift] óskýrt í 42. 2. og svo] svo og 42. 3. hinu lægri dægur] óskýrt í 42. 4. um!] á 42; eða hina] en hin 42; hæstu + dægur 42. 6. hina] í 42. 7. hinu hæsta] hæstu 42. 8. eða] + í 42; um] á 42. 9. alllítið] alllítill 42. 10. og svo] svo 42. 11. tíundum] tíund 42. 13-14. einn vetur] eitt ár 42.
10. 1. Fjögra vetra] iii ára 624. 2. manni firnari] firnari manni 42.
11. 1. þvílíka] ÷ 42. 2. þriðja bræðra er] ÷ 42. 3. nánara] er nánari 42.

(A:) 12. Fyrir viðskipti þeirra
 2 manna á milli er meinalaust er
 kallað skal bjóða iii vetra skrift og
 4 iii gagnföstur á hverjum misserum
 og fasta þrjá daga í viku og ii
 6 nætur, falla á knébeð x tuga sinn-
 um annan hvern dag um langa-
 8 föstu en annan hvern v tígum
 sinnum og syngja jafnoft pater
 10 noster.

(A:) 13. iii vetur (skulu) ávallt
 2 eftir meðan maður skilst eigi við
 hina sömu synd.

(A:) 14. Eigi skal leysa föstunátta-
 2 föstu en leysa skal önnur dægur í
 gagnföstum ef maður vill falla x
 4 tígum sinna á knébeð fyrir dægur
 eða syngja fimm tígum sinna pater
 6 noster. Gefa skal ef vill aumingja
 málsverð eða alin fyrir ii dægur.
 8 Þiggja skal leyfi öll með þessi
 skrift þau er gefin eru. Svo skulu

einn vetur eða ii með fimm vetra
 skrift eða vi.

(B:) 12. Fyrir viðskipti þeirra
 manna í milli er meinalaust er
 kallað fyrir frændsemis sakir skal
 koma iii vetra skrift sú er ég mun
 nú telja, gagnföstur skal fasta
 þrjár á hverjum misserum, fasta iii
 daga í viku og ii nætur, falla á kné
 x tígum sinna annan hvern dag
 um langaföstu en annan hvern dag
 fimmtígum sinna og syngja jafnoft
 pater noster. Einn vetur skal við
 leggja þótt hinn sami annmarki
 hendi ef einum er aflokið af skrift-
 inni.

(B:) 13. Bjóða skal svo að þriggja
 vetra skrift skal ávallt fyrir hönd-
 um meðan hann lifir svo að maður
 skilst eigi við annmarkann.

(B:) 14. Aldregi skal leysa föstu-
 náttaföstu en leysa skal önnur
 dægur ef nauðsyn þykir á, falla c
 (sinnum á knébeð) fyrir dægur
 eða syngja 1 pater noster eða gefa
 málsmat eða alin fyrir dægur ii.

12. 2. á milli] í millum 42; meinalaust] meiralaust 42. 5. ii] iii 42. 6. nætur] +
 og 42. 6-8. x tuga sinnum annan hvern dag um langaföstu en annan hvern] ÷ 42.
 9. sinnum] sinna 42. 10. noster] + um langaföstu 42.

13. 1. iii vetur skulu] Þriggja vetra skrift skal 42; skulu] skal 624. 2. eftir meðan]
 fyrir það ef 42.

14. 1-2. föstunáttaföstu] + í gagnföstum 42. 2-3. önnur dægur í gagnföstum]
 annarra dægra föstu 42. 3. falla] ÷ 42. 4. sinna] sinnum 42; knébeð] hné falla
 42. 5 fimm tígum sinna] .i. 42. 6. ef] og er 42; aumingja] aumum manni 42.
 7. málsvörð 42; ii] ÷ 42. 8. skal] ÷ 42. 8-9. með þessi skrift] meðan sá skrift helst
 42. 10. knébeð] hné 42.

10 heilir menn falla á knébeð að
 bæði komi niður hné og olbogar.
 (A:) 15. Fyrir misþyrmslu við ó-
 2 heimila konu á drottinsdag eða
 messudögum löghelgum eða
 4 föstudögum eða vigilíudögum eða
 lægrum dögum á jólaföstu eða
 6 jólum eða er kona hefir vanyfli
 eða þá er barn er kviknað eða
 8 horfir maður eftir óheimilli konu
 til samræðis eða sér maður við að
 10 barngetnaður skuli gerast af við-
 skiptum skal leggja við skrift þá
 12 er áður er tínd að syngja fimm-
 tígum sinna pater noster á helg-
 14 um dögum eða falla á knébeð x
 tígum sinna á rúmhelgum dögum
 16 jafnmörgum sem hann hefir mis-
 þyrmt.
 18 Ef maður tekur corpus domini
 ólofað þá skal hann jafnoft eigi
 20 taka og láta fylgja disciplinam
 hverju sinni xv högg.

(B:) 15. Ef þessir annmarkar eru
 með meiri vanstillingu en allt það
 sé fyrir vanþyrmslu drottinsdaga
 eða messudaga heilagra eða vig-
 ilíudægra eða hinni smærri dægra
 um jólaföstu eða jólum eða sé
 konu eigi þyrmt þá er hún hefir
 vanyfli eða þá er barn er kviknað
 að eða horfi maður eftir konu til
 samræðis eða sér hann við barn-
 getnaði skal leggja við skrift að
 syngja 1 pater noster á helgum
 dögum eða falla (á knébeð) rúm-
 helga daga jafn marga sem hann
 hefir misþyrmt.

Þrjá vetur skal maður eigi taka
 corpus domini ef hann misþyrmir
 óheimilli konu jóladag eða hinn
 átta daga eða hinn þrettánda dag
 eða efstu dægur langaföstu eða
 páskadag eða uppstigningardag
 eða hvítasunnu og svo ef etið er
 kjöt á langaföstu ef ærið er annað
 til og svo ef maður gjörir geig
 barni í konu því er nýkviknað er
 og ef hann misþyrmir konu á
 sæng. Þó skal maður þarnast
 þjónustutekju með fimm vetra
 skrift nokkurt misseri ef hann
 misþyrmir langaföstu við óheimila

15. 1. misþyrmslu] misræði 42. 2. drottinsdag] drottinsdögum 42. 4–5. föstudög-
 um eða vigilíudögum eða lægrum dögum á jólaföstu] lægrum dögum jólaföstu eða
 öðrum föstudægum, vigilíudögum 42. 6. er kona hefur vanyfli] þá kona skírist
 mánaðablóði sínu 42. 7. er¹] ÷ 42. 8. horfir] horfi 42. 10. gerast] verða 42. 10–
 11. viðskiptum] + þeirra þá 42. 11–12. skrift þá er áður er tínd] þá skrift sem fyrr
 er rituð 42. 14–15. x tígum sinna] x sinnum 42. 15–16. á rúmhelgum dögum
 jafnmörgum] jafnoft 42. 18. Ef] En ef 42.

konu eða páskaviku eða hina helgu viku eða hinum stærstum dægum um jólaföstu eða imbrudögum um haust og svo ef stolið er því er eigi er allítið eða megi eigi aftur gjalda það er stolið er og svo fyrir eiða ósæra ef mjög mikið liggur við.

⟨A:⟩ 16. Fyrir stuld skal bjóða
 2 ávallt aftur að gjalda það er stolið
 er ef má og bjóða þá litla skrift
 4 aðra en ella mikla fyrir mikinn
 stuld ef ei má aftur gjalda og sé
 6 meir stolið fyrir illsku sökum en
 vesaldar. Föstur skal bjóða fyrir
 8 stuld og ráðning, bænahald og
 knébeðjaföll, enda leysa skrift
 10 nokkra uns goldið er það er stolið
 er.

⟨A:⟩ 17. Meira skal bjóða ávallt
 2 fyrir jafna synd auðgum en aum-
 um. Meira heilum en vanheilum.
 4 Meira lærðum en ólærðum. Meira
 meir vígðum en miður vígðum.
 6 Meira sælum en veslum. Meira
 eldrum en tvítugum en þess er
 8 yngri eru.

Fyrir það skal minnst bjóða þess er í lostasemi er misgert að vakanda
 10 manni ef hann saurgast af blíðlæti við konu. Meira ef maður saurgast
 af höndum sínum sjálfs. Meira ef maður saurgast af tré boruðu. Mest

⟨B:⟩ 16. Fyrir stuld skal bjóða að
 gjalda aftur ef má það er stolið er
 og bjóða litla skrift aðra en mikla
 skrift fyrir mikinn stuld ef eigi má
 aftur gjalda og sé meir stolið fyrir
 illsku sakir en vesaldar sakir.

⟨B:⟩ 17. Bjóða skal meira fyrir
 jafna synd auðgum en snauðum,
 sælum en vesölum. Meira ellrum
 en tvítugum. Bjóða ráðning fyrir
 stuld og bænahald með knébeðja-
 föllum og föstum.

16. 2–3. það er stolið er] ÷ 42. 6. sökum] ÷ 42. 7. vesaldar] vesöld 42. 8. og¹
 ÷ 42. 8–9. bænahald og knébeðjaföll] knébeðjaföll og bænahald 42. 9. enda
 leysa] endalaus 42. 10. nokkra] einhverja 42. 10–11. er stolið er] hvert goldið
 var 42.

17. 1. bjóða ávallt] ávallt bjóða 42. 2–3. fyrir jafna synd auðgum en aumum]
 auðgum manni en snauðum fyrir jafna synd 42. 5. meir] ÷ 42; miður vígðum]
 óvígðum 42. 6. veslum] vesælum 42; eldrum] ellra manni 42. 7. tvítugum en
 þess er] tvítugum. Meira tvítugum en þeim sem 42. 9. þess er] sem 42; í] ÷ 625;
 lostasemi] losta 42; er misgert] sé misgjör 625. 10. hann] maður 42; maður] hann
 625. 11. sínum] síns 42; maður] hann saurgast af þykkleik við karla meira ef

12 ef maður saurgast af annars karlmanns höndum. Fyrir þessa hluti skal
 bjóða knebeðjaföll og bænahald um langaföstu og nokkuð af gagn-
 14 föstum.

⟨A:⟩ 18. Ef konur eigast við
 2 þangað til er þeim leysir girnd
 skal bjóða þvílíka skrift sem körl-
 4 um þeim er hinn ljótasta hórdóm
 fremja sín á millum eða þann er
 6 framdur er við ferfætt kvikendi.

⟨A:⟩ 19. Ef maður spýr á páskum
 2 eða þá er hann hefir nýlega áður
 tekið corpus domini þótt eigi sé
 4 á páskum, þá skal bjóða að fasta
 sex dæguru eina, ef af ofáti einu
 6 saman þykir vera og öngri annarri
 vanheilsu. [Fyrir víg skal bjóða
 8 útistöður iii vetur og taka eigi
 corpus domini, fasta þurrt iii
 10 langaföstur og minnst ávallt hins
 vegna og vatnfasta þann dag sem
 12 víg var vegið meðan hann lifir ella
 næsta frjádag fyrir. Þar með vii
 14 vetra skrift og linari þaðan af.]

⟨A:⟩ 20. Ef maður misþyrmir
 2 móður sinni eða dóttur eða systur
 eða þeirri konu nokkurri er nánari
 4 er en systrunga að frændsemi eða
 sé þvílík mein á að sífjum eða
 6 verður misþyrrmt kirkju eða helg-
 um stöðum eða vekur maður

⟨B:⟩ *18. Ef konur eigast við uns
 þeim leysir girnd þá skal þeim
 bjóða slíka skrift sem körlum
 þeim er fremja hinn ljótasta hór-
 dóm sín á milli eða við ferfætt
 kvikendi.

⟨B:⟩ *19. Ef maður spýr á pásk-
 um eða þá er hann hefir áður
 nýliga tekið corpus domini, þá
 skal bjóða að fasta vi dæguru eina
 eða það annað er slíkt sé og láti
 fylgja nokkuð bænahald, ef af of-
 áti er eða ógá en eigi elligar ef af
 vanheilsu er.

⟨B:⟩ *20. Ef maður misþyrmir
 kirkju eða helgum stöðum eða
 vekur maður heiftar blóð kristn-
 um manni eða misbýður maður í
 nokkuru mjög kennimanni eða

hann 625; tré boruðu] hörðu tré 42. 12. maður] hann 625; karlmanns] manns
 625; þessa] + alla 42. 13. knebeðjarföll 625.

18. 1. eigast] eigust 42. 2. er] ÷ 42; girnd] + þá 42. skal] + þeim 42. 5. á] í 42.
 5-6. eða þann er framdur er við ferfætt kvikendi] ÷ 42.

19. 2. er] ÷ 42; nýlega áður] áður nýlega 42. 3. þótt eigi sé] þó það sé eigi 42.
 5. eina] + eða það annað þvílíkt sé og láta fylgja nokkuð annað bænahald 42. 6.
 saman] ÷ 42; vera] spúið hafa 42.

20. 3-4. nánari er en systrunga] honum sé nánari 42. 4. frændsemi] + en systr-
 ungar 42. 5. sé þvílík mein] þvílík mein sé 42. 6. misþyrrmt] + í 42. 8. kristn-

8 kristnum manni heiftar blóð eða bölvar maður föður sínum eða
 misbýður í nokkru mjög kenni- móður eða móðir barni sínu eða
 10 mönnum eða bölvar maður föður guðlastar maður eða hver firna
 sínum eða móður [eða] barni sínu verk er mann henda þau er nú eru
 12 eða guðlastar maður eða tekur talin, þá skal biskup skrift skepja
 maður nauðiga konu berliga eða fyrir og varast ef leynt er að bert
 14 situr maður úti til fróðleiks eða verði þótt presti sé heldur sagt en
 fremur maður galdra eða þá hluti biskupi, svo og ef maður tekur
 16 nokkra er magnaðir sé eða fremur konu nauðga eða situr maður úti
 maður þá hluti nokkra er heiðni til fróðleiks eða fremur maður
 18 sé, þá skal biskup skepja skriftir galdra eða magnar maður seið
 [og varist að bert verði ef áður er eða heiðni.
 20 leynt] þótt presti verði heldur til sagt en biskupi.

*21. Tólf álnir vaðmáls bauð Þorlákur biskup presti að gefa ef hann
 2 slær kalek niður síðan er sungið er qui pridie ef á altari kemur eða veiti
 fátækum manni hálfan mánuð og þvói prestur í vatni dúka þá sem á
 4 kemur og neyti sjálfur eftir berging en brenni hvar sem annarstaðar
 kemur.

*22. Ef prestur syngur messu svo að hann hefir eigi þessa reiðu til
 2 alla, amettu og messuserk, stólu og hökul, handlín, corporal, kalek og
 patínu, vín og vatn, oblátu, vígðan altarisstein fastan eða lausan og
 4 bækur svo hann bjargist við og ljós og ii menn fastandi aðra en hann
 sjálfur,

um] ÷ 42. 9. misbýður] + maður 42; nokkru] nokkurum hlutum 42; mjög] ÷ 42.
 9–10. kennimönnum] kennimanni 42. 13. nauðga 42. 15. maður] ÷ 42; nokkra]
 ÷ 42. 16. maður] ÷ 42. 17. þá hluti nokkra] það nokkuð 42; sé] + í 42. 18.
 skepja skriftir] skrifa 42. 20. verði heldur til sagt] sé til sagt heldur 42.

21. 1. álnar 625. 2. slær kalek niður] slægi niður kalek 42, steypir niður kalek
 625; er¹] ÷ 42; ef á altari kemur] ÷ 42, 625; veiti] veita 42, 625. 3. manni] + ella
 42; mánuð] + en miklu minna ella 625. 3–5. og þvói prestur í vatni dúka þá sem
 á kemur og neyti sjálfur eftir berging en brenni hvar sem annarstaðar kemur] ÷ 42,
 625.

22. 1. að] ÷ 42. 1–2. þessa reiðu til alla] alla reiðu þessa til 625. 2. alla] ÷ 42;
 amettu] hámettu 42, 625; og¹] ÷ 42, 625; stólu og hökul, handlín, corporal] stólu,
 handlín, corporale, hökul 42; og²] ÷ 625; handlín] ÷ 625; og³] ÷ 42, 625. 3. og¹] ÷
 42; oblátu] + og 42, oblat 625; vígðan altarisstein] altarisstein vígðan 625; lausan]
 + og ljós 625. 4. svo] + að 42; svo hann bjargist við og ljós og] sem að skyldu
 þarf að hafa 625; og¹] ÷ 42; aðra] aðrir 625. 4–5. fastandi aðra en hann sjálfur]

6 ⟨A:⟩ eða hafi prestur bergt á hin-
um sama degi áður en hann hafi
8 messu sungið eða sungið á einum
degi fleiri messur en tvær eða láti
10 prestur sem hann syngi messu þá
er hann syngur eigi eða eru ber-
12 liga brotin guðs boðorð eða bisk-
upa þá skal biskup skrift skepja
14 en prestur bjóða ef presti er til
sagt.

⟨A:⟩ 23. Syngja skal messu þótt
2 altarisdúkur sé óvígður eða lindi
eða svo þótt eigi sé vaxljós og sé
4 það eigi fyrir óhlýðni sökum
[gjört] og skal fylgja lítil skrift.

⟨A:⟩ 24. Ef gleymist nóna eða
2 önnur dagtíð þá skal syngja tíðina
þegar í hug kemur ef má og láta
4 fylgja beati immaculati allan.*

⟨A:⟩ 25. Greina þarf til allra
2 skriftaboð(a) af annmarka atburð
eða hve oft framdir verða hinir
4 sömu með ótta eða ákafa, með
iðran eða aga, berliga eða leyni-
6 liga, af nokkurri vorkunn eða
engri eða hvar nokkur yfirbót
8 hefir fyrir komið eða engi nálæg.

⟨B:⟩ eða syngi hann fleiri messur
á einum degi en mælt er eða lætur
hann sem hann syngi messu þá er
hann syngur eigi eða syngur hann
í banni þess er ráða á eða eru ber-
liga guðs boðorð brotin þá skal
biskup skrift semja en prestur
bjóða ef honum er til sagt.

⟨B:⟩ *23. Syngja skal messu ef
nauðsyn ber til þótt missi altaris-
dúks eða linda eða handlíns og
þótt eigi sé vaxljós og sé eigi fyrir
óhlýðni sakir gert og skal þó til
leggja nokkura skrift.

⟨B:⟩ *24. Ef sá gleymir nokkurri
dagtíð er skyldur er til að syngja
allar tíðir þá skal syngja þegar
tíðina er í hug kemur ef má og
láti fylgja beati immaculati.

⟨B:⟩ 25. Greina skal um öll
skriftaboð af atburð annmarka
eða hvort þeir hafa framdir verið
oft eða sjaldan, með ótta eða með
ákafa, með nokkurri yfirbót, ná-
legri eða öngri, með iðrun eftir
unninn misverka eða athugaleysi
og ógá, berliga eða leyniliga, af

en hann sjálfur fastandi 42. 6. eða hafi prestur] en ef prestur hefur 42. 7. en] ÷
42; hafi] hefur 42. 8. messu sungið] sungið messu 42. 8–9. á einum degi] ÷ 42.
9–10. láti prestur] prestur láti 42. 10. messu þá] þá messu 42. 12. guðs boðorð]
boðorð guðs 42. 12–13. eða biskupa] ÷ 42. 13. skrift skepja] skepja skrift 42.
14. prestur] fyrir 42; prest] honum 42. 14–15. til sagt] sagt til 42.

23. 1. þótt] þó að 42. 3. eða svo þótt] og svo þó 42; og] enda 42. 4. óhlýðni]
óhlýðnis 42.

24. 1. gleymist nóna] gleymir nónu 42. 2. önnur] annarri 42; tíðina] ÷ 42. 3. ef
má] ÷ 42. 4. beati immaculati allan] allan beati immaculati 42. *Hér lýkur texta
624.

Virða staði og stund, aldur og
 10 eðli, njóta yfirbótar þó að hún
 hafi fyrri fram komið en játning.

nokkurri vorkunn eða öngri.
 Greina síðan staði og tíðir. Öng-
 um fulla skrift fyrr en xx (vetra)
 eru og virða alla yfirbót í skrift
 þótt hún hafi fyrr fram komið en
 játningin. Leysi* öll dægur í gagn-
 föstu ef maður vill nema föstu-
 nætur, falla tíutigum sinna á kné-
 beð fyrir eitt dægur eða syngja
 fimmtigum sinna pater noster.
 Gefa skal og heldur ef vill aum-
 ingja málsmat eða alin fyrir dægur
 tvö. Þiggja leyfi öll meðan hann
 er í skrift, ekki má þau fyrna fyrir.
 Heilir menn og hraustir skulu svo
 á knébeð falla að bæði komi niður
 kné og olbogar.

⟨A:⟩ 26. En vér virðum þá mesta
 2 nauðsyn að halda skriftaboð hver
 eg mun nú tjá og leitum helst að
 4 geyma, að vér lofum eigi þjón-
 ustutekju um þá stærstu hluti sem
 6 hann bannaði, og nokkuð upp að
 halda af skrift þeirri svo lengi sem
 8 hann bauð.

⟨B:⟩ 26. Nú er yfirfarið um þau
 boðorð er hinn sæli Þorlákur
 biskup bauð en (vér) höldum þeim
 hörmuliga upp þó að hann byggi
 oss hógliga í hendur. Eigi leyfum
 vér þjónustutekju fyrir þá hluti er
 hann bannaði og bjóðum vér og
 að nokkuð verði haldin sú skrift
 svo nokkuru lengi sem hann bauð.

27. Gagnföstur linari og minni, hnébeðjaföll á hinum smærrum skrift-
 2 um, allt hið sama um línklaða vörnun eða fjaðurklæða sem hann bauð
 og ráðning og bænahald.

⟨A:⟩ 28. Eigi bönnum vér þjón-
 2 ustutekju þó hjúskap sé raskað af
 æsindum og aga ef eigi er þrisvar
 4 oftár og verði *hjónum eigi að

⟨B:⟩ 28. Eigi bönnum vér corpus
 domini að taka þó á hlekkist þeim
 mönnum um sitt ráð er í hjúskap
 eru bundnir í aðra staði eitt sinn

25. *Sjá texta 14. greinar til samanburðar.

26. 8. skrift] + seru dr. út 625.

27. 1. á] ÷ 42. 2. línklaða vörnun eða fjaðurklæða] klæða varnað 42. 2-3. sem
 hann bauð og ráðning og bænahald] og ráðningar og bænahald sem hann bauð 42.

28. 4. hjónum] hiwm (?) 42.

sundurþykki né bert og sé heitið
6 afláti og yfirbót.

Heimilt látum vér hvoru hjóna að
8 leysa skrift fyrir það annað um
það allt sem þau eigast við, því að
10 eins fleira nema atvik þyki til hafa
borið.

⟨A:⟩ 29. Leyfum vér að syngja
2 þótt föstur skuli leysast.

30. Minning allra gagnfastna þjóðum vér ef við eina konu er og meina-
2 laust og falla 1 sinna annan hvern dag um langaföstu en annan xxx
sinna og syngja jafnoft pater noster.

⟨A:⟩ 31. Eigi bönnum vér þver-
2 luga þjónustutekju þeim mönnum
þótt eigi gæti verkdaga í páskum
4 eða helgu viku, utan imbrudögum
eða öndverða daga á föstu fyrir
6 utan höfuðdagur og sé brátt til
sagt og vel end önnur skrift.

⟨A:⟩ 32. Ef svo berst að sem vera
2 má þungliga, að þeir menn rati í
hin hörðustu vandræði sem áður
4 er boðin sú skrift sem lengst er og
þyngst og sé hún enduð öll eða
6 sum þá látum vér hana svo nokk-
uð langa eftir vera sem hún var
8 ákveðin fyrir öndverðu en látum
henni fylgja útistöður fyrir bera
10 hluti, föstur og fégjafir, vi dagur
eða þurrföstur og vatnföstur og
12 nokkura endalaus skrift, föstu-

eða tv(i)svar og verði það eigi op-
inbert né hjónum að sundurþykki
og sé heitið afláti og yfirbót.

Heimilt látum vér hvoru hjóna að
halda skrift fyrir annað um það
allt er þau skulu bæta það er
þeirra á milli er.

⟨B:⟩ 29. Leyfum vér að syngja þá
er heilagt er þó að föstur skuli
leysa.

⟨B:⟩ 31. Eigi bönnum vér þeim
mönnum þjónustutekju þótt eigi
gæti verkdaga í páskaviku eða í
helgu viku fyrir utan imbrudaga
eða nokkura daga á langaföstu
öndverða fyrir utan höfuðdaga og
sé brátt til sagt og vel önnur skrift
end.

⟨B:⟩ 32. Ef maður hittir í hina
stærstu vanhagi enda hafi áður
hinu lengstu eða hinu stærstu
skriftir, hafi hann nokkura enda-
lausa skrift í bænahaldi eða
mannaminning eða falla fimm
sinnnum á knébeð föstudaga eða
syngja átta sinnnum pater noster
sunnudaga alla. Syngja páskanótt
þrjátígi pater noster ef hann hafði
áður þjónustubann haft. Id est
precium ei.*

30. 1. er]+átt 42; og]+42. 2. 1] fimmtígi 625; langa-]+625; xxx] þrjátígi 625.
3. sinna]+625; og]+svo að 625; jafnoft]+625.

32. *Hér lýkur texta 625.

dag eða ráðning, messuminning

14 eða hnébeðjaföll.

33. Sú er hörðust vatnfasta að fasta xl daga og vatna við brauð og
2 vatn nema leyfi sé gefið að eta skarpa skreið á nokkurum öftnum. Hafa
kofa einn sér og eta svo: sitja á gólfi og taka þar mat af, hafa hvorki
4 fjaðurklæði né línklæði, bera eigi vopn nema í lífsháska og líf hans
liggi við, gæta sín við stórhlutum sem um langaföstu, haf(a) bænahald
6 eða hnébeðjaföll sem málavöxtur er til og nokkura ráðning.

34. Ef biskup, prestur eða djákni fremur dauðligan glæp, falsar bréf
2 eða ber ljúgvitni þá af setist hann sínum heiðri og skriftist í klaustur
og hafi þar ævinliga leikmannligt samneyti.

35. Klerkar þeir sem gjöra conspiracionem móti biskupi sínum eru
2 afsetjandi sínum sæmdum og skulu seljast veraldlegu valdi.

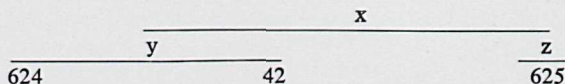
33. 1. vatna] *villa f. nætur?*

SUMMARY

The Penitential of St. Þorlákur

THE aim of the present article is to present a reliable edition of the so-called Penitential of St. Þorlákur. Some comments on the text and its possible sources are also made. Some confusion can be noticed in earlier research on this text, but most of the editions and translations are based on the two MSS AM 624 4to and AM 625 4to and the text printed in *Historia Ecclesiastica Islandiæ* (1778) is drawn from these two MSS. The MS AM 42a 8vo also contains the text of the Penitential but the editors of *Diplomatarium Islandicum* who published it believed that it was from the fourteenth century. The three above mentioned MSS are all of roughly the same date, i.e. from around 1500.

The text in AM 624 4to is shortest; it lacks an epilogue and an appendix in which some later bishop confirms the Penitential and adds some rules of a more lenient nature. It is most likely that the epilogue and the appendix have been omitted in AM 624 4to by a copyist. A stemma of the relationship between the MSS is reconstructed thus:

In the edited text the version of AM 624 4to and AM 42a 8vo is called A, and the version of AM 625 4to is called B. The A-version seems to be more original than the B-version which omits most of the classification of the feasts.

The rules in the Penitential are proposed systematically according to the severity of the penances, first for the gravest transgressions, i.e. bestiality and sodomy,

then for adultery and incest which is scrupulously accounted for and graded according to kinship. The severity of penances for sexual offences committed on feast days is partly dependent on the relative solemnity of each particular feast day. Penances for theft, bloodshed, perjury, tithelaw and sexual offences other than those previously mentioned are also accounted. The last part of the Penitential mainly contains rules for priests concerning how they should sing the mass and directions as to what penances they are to incur if they do not adhere to the rules. At the end of the Penitential there is an epilogue on general rules for the determination of penances according to the nature of the offence (25). It is obviously derived from *Excarpus Cummeani* perhaps with a note from Roman law. After that there is an appendix with some more lenient rules (26–35) as mentioned above, which do not belong to the original Penitential. The sources of the Penitential are obviously of various kinds. Very close parallels to *Excarpus Cummeani* are pointed out as are similarities to Roman and canonical law. The secular law in Iceland has also influenced the Penitential. Konrad Maurer has pointed out some Anglo-Saxon characteristics contained in it. The vast material of Icelandic ecclesiastical laws from the middle ages is far from having been thoroughly investigated, but an outline of its development is given. The so-called 'tithelaw' (*Tiundarlög*) from 1096 is among the oldest. The older church law (*Kristinréttur hinn forn*) is from 1122–33 and therefore pre-gratian, but the younger church law (*Kristinréttur hinn nýi*) is from 1275 and post-gratian. The Penitential of St. Þorlákur (bishop 1178–1193) is from a transition period. According to his saga Þorlákur Þórhallsson studied in Paris and Lincoln sometime between 1150–60. The cathedral school of Lincoln had some reputation for teaching law about 1160. The civil war in Norway, the ascendancy of king Sverrir Sigurðarson and the exile of the archbishops of Niðarós in the last decades of the twelfth century made it necessary for the Icelandic bishops to take independent decisions and propose laws according to the circumstances. That is some of the background of the Penitential of St. Þorlákur of Skálholt. Lastly it is mentioned that Þorlákur possibly got to know Roman law in England when he studied there.